

3 життя садівників

Карел Чапек

Переклад Валерія Лисенка

Зі збірки "Рік садівника"

Як влаштувати сад

Є декілька способів розбивати сад. Кращий з них — доручити цю справу старому досвідченому садівнику. Він натиче всяких жердин, лозин і віників, називаючи їх кленами, глодом, бузком, — деревними, чагарниковими та іншими рослинними видами. Потім ритиметься в землі, переверне її всю догори ногами і знов утрамбує, наробить доріжок зі шлаку, понатикає в землю якогось млявого бадилля, назвавши його багаторічниками, потрусить на місці майбутнього газону насінням, називаючи його англійським райграсом, польовицею, лисохвостом, гребінником, тимофіївкою, а потім піде, лишивши сад бурим і голим, як першого дня творіння. Тільки нагадає, щоб ви щодня всю цю глину ретельно поливали, а коли зійде трава — замовили піску для доріжок. Ну, гаразд.

Тепер треба поливати, полоти, вибирати із землі каміння. Якщо виконувати цю операцію щодня, то за два тижні замість трави покажуться бур'яни. Це — одна із таємниць природи: чому з найкращого насіннєвого матеріалу замість трави зростає якесь буйне, колюче бадилля? Можливо, для того, щоб вийшов хороший газон, потрібно сіяти бур'яни? Через три тижні газон густо заростає чортополохом і всякою нечистю, повзучою або вкоріненою у землю на цілий лікоть. Станеш її виривати — вона обламується біля самого корінця або тягне за собою цілу купу землі. Виходить так: чим гірша парость, тим вона дужче чіпляється за життя.

Тим часом, в результаті таємничого хімічного процесу шлак доріжок перетворився на наймазкішу, найлипучішу глину, яку тільки можна собі уявити.

Але так чи йнак, бур'яни з газонів треба виполювати. Полеш, полеш, лишаючи позаду майбутній газон у вигляді голої жовтої глини, якою вона була першого дня творіння. Тільки в двох-трьох місцях проступає щось подібне до зеленуватої цвілі, щось хистке, ріденьке, схоже на пушок. Сумнівів немає, це травичка. Ти ходиш навкруг неї навшпиньки, відгониш горобців. А поки витріщаєш очі на землю, вже розпустилися перші листочки на кущах агрусу і смородини: весна завжди підкрадається непомітно.

Прийде день, коли ти розплющиш очі і побачиш: сад стоїть зелений, висока трава виблискує росю, з гушавини трояндового куща виглядають важкі темно-червоні бутони. А дерева розрослися, стоять розлогі, тінисті, з пишними кронами, дихаючи ароматною пріллю в сирій напівтемряві. І ти вже не згадуватимеш про ніжний, голий, бурий садок перших днів, про боязкий пушок першої травички, про мізерне прокльовування перших листочків, про всю цю глинисту, бідну, зворушливу красу щойно розбитого саду...

Змінилося твоє відношення до життя й світу. Йде дощ — ти говориш, що він

поливає сад; світить сонце — воно це робить не просто так, а освітлює сад; наступає ніч, ти радієш, що настав відпочинок для саду.

Походження садівників

Всупереч очікуванням, садівник зароджується не із сім'я, живця, цибулини, бульби або шляхом щеплення, а в результаті досвіду, під впливом середовища і природних умов. В дитинстві я відносився до батьківського саду недоброзичливо, навіть пошкідницькому, оскільки мені заборонялося ходити по клумбах і рвати незрілі плоди. Ну от як Адаму в раю було заборонено ходити по грядках і зривати плоди з дерева пізнання добра і зла, тому що вони були ще незрілі; але Адам — зовсім як ми, діти, — нарвав собі незрілих плодів, за що і був вигнаний з раю. І з тих пір плоди дерева пізнання залишаються і залишаться надалі незрілими.

Поки людина в розквіті молодості, вона думає, що квіти — це щось таке, що вставляють собі у петлицю і підносять дівчатам. Він не має анінайменшого уявлення про те, що квіти — щось зимуюче, що вимагає обкопування, угноєння, поливу, пересаджування, підрізування, підстригання, підв'язування, видалення бур'янів і плідників, зів'ялого листя, тлів і грибка. Замість того щоб перекопувати клумби, він бігає за дівчатами, тішить свою пиху, користується благами життя, які створені не ним, — взагалі поводить досить паразитично. Для того, щоб стати садівником-любителем, потрібно досягти певної зрілості, так би мовити, батьківського віку. Крім того, потрібно мати свій сад. Розбити його звичайно доручають садівнику-професіоналу, з тим щоб ходити туди після роботи — милуватися квіточками і слухати співи пташок. Але одного прекрасного дня захочеться і самому посадити квітку: у мене так було раз із заячою лапкою. При цьому — через яку-небудь подряпину або ще як — у кров тобі потрапить трошки землі, а з нею — щось на зразок інфекції чи отрути, — і стає людина відчайдушним садівником. Кігтик зав'яз — всій пташці пропасти.

Дехто стає садівником внаслідок пошесті, занесеної від сусідів. Побачив ти, скажімо, що у них смолка зацвіла. Чорт забирай! — думаєш. — а чом би їй не квітнути і у мене? Ще краще розцвіте!" З цієї миті садівник стає все більше й більше рабом своєї пристрасті, живленої подальшими успіхами і розпалюваної подальшими невдачами. В ньому зароджується азарт колекціонування, спонукаючи його вирощувати всі рослини за абеткою — від *Asacn'n* до *Zauchncr'i'n*; а згодом розвивається фанатизм, що перетворює людину, доти цілком осудну, в розомана, жоржиномана або якого —небудь іншого несамого маніяка...

А інші, ставши жертвою пристрасті до декорування, безупинно перебудовують, перепланують свій сад, підбирають відтінки, перегруповують кущі, і підбурювані так званою творчою пристрастю, не дають нічому стояти і рости на своєму місці. Хай ніхто не думає, ніби садівництво — заняття буколічне, що схиляє до роздумів. Це — несити пристрасть, як все, за що не візьметься людина ґрунтовна.

Я не відкрию вам таємниці того, як садівники впізнають один одного: за допомогою чуття, якого-небудь пароля чи таємного знака. Але факт той, що вони визнають один

одного при першій же зустрічі, чи в театральному фойє, за чайним столом або в приймальні зубного лікаря.

Перше, що вони вимовляють, щойно відкривши рота, відноситься до обміну враженнями про погоду ("ні, добродію, такої весни я просто не пригадаю"), після чого переходять до проблеми вологи, до жоржин, до штучних добрив, до якоїсь голландської лілії ("хай йому біс, забув, як вона по— справжньому називається, — та все одно! Я дам вам цибулинку"), до полуниці, до американських преїскурантів, до шкоди, заподіяної нинішньою холоднечею, до щитівки, до айстр та інших таких же тем. На сторонній погляд, у фойє театру стоять три пани у смокінгах, але якщо поглянути глибше, так це, в сутності, трое садівників з лопатами та лійками в руках.

Людина породи садівників виведена штучно, а зовсім не є результатом природного розвитку. Якби він був продуктом природної еволюції, то виглядав би інакше: у нього були б ноги, як у жука, щоб йому не сідати навпочіпки, і крила, щоб він міг ширяти над своїми грядками. Хто з цим не стикався, той ніколи не зрозуміє, як заважають ноги, коли їх ні на що поставити; до чого вони непомірно довгі, якщо їх потрібно підібгати під себе, щоб длубати пальцем в землі; і до чого ж неможливо короткі, якщо потрібно переступити на іншу сторону клумби, не наступивши на подушку ромашок або орликів, що розпустилися!

Добре було б на чомусь підвіситися і гойдатися над своїми посадками; або мати, принаймні, чотири руки плюс голову в кашкеті, і зовсім нічого більше; а то ще — щоб наші руки і ноги могли висуватися, як штатив у фотоапарата.

Але, оскільки фізична організація садівника зовні нічим не відрізняється від недосконалої організації решти смертних, йому лишається тільки якомога майстерніше балансувати, стоячи навшпиньки, на одній нозі, злітати в повітря, подібно до балерини імператорських театрів, розчепірюватися на чотири метри вшир, ступати легко, як метелик чи трясогузка, уміщатися на одному квадратному дюймі, зберігати рівновагу всупереч всім законам про похилі тіла, усюди діставати, від всього ухилитися, та ще при всьому тому по можливості зберігати гідність, щоб над ним не сміялися.

Втім, при побіжному погляді на садівника здалеку, ви не побачите нічого, окрім його заду; все інше, як-от: голова, руки й ноги, знаходиться нижче.

Дякую за увагу; так, всього вдосталь: нарциси, гіацинти і тацети, *viola so — rnut a* і пупавка, ломикамінь, драба, і арабіс, і гутчинсія, і баранчик, і весняний верес. А скільки ще розцвіте завтра або післязавтра — ось подивитися!

Дивитися, зрозуміла справа, може кожний.

— Ах, яка гарненька лілова квіточка! — вигукне який-небудь непосвя— чений, на що садівник з деякою образою заперечить:

— Це — *Petrocallis pyrenaica*!

Бо садівники схиблені на назвах; для них квітка без назви — це, виражаючись мовою Платона, квітка без метафізичної ідеї, просто позбавлена істинної повноцінної реальності. Безіменна квітка — бур'ян; квітка з латинською назвою знаходиться вже на якомусь професійному рівні.

Скажімо, виросла у вас на клумбі кропива; ви узяли і прикріпили табличку з написом: "Urtica dioica" — і мимовільно стали відноситися до неї з повагою: навіть землю їй спускаєте і удобрюєте чилійською селітрою.

Розмовляючи з садівником, обов'язково спитайте його:

— Як називається ця троянда?

— Це "Бурмістер ван Толле", — вдоволений, відповість він. — А онде — "Мадам Клер Морд'є".

І подумає про вас вдячно: "Яка чемна, вихована людина".

Але самі остерігайтесь вдаватися до назв. Не говоріть, наприклад: "Який у вас там розцвів чудовий Arabis", — а то як би садівник не розлютився і не загорлав: "Що ви! Так же це Шивереція Борнмюллері!!!"

Насправді, це одне й те саме, різниці ніякої, але — назва є назва. А ми, садівники, дорожимо хорошою назвою. З тієї ж причини ми терпіти не можемо дітей і дроздів: вони витягують із землі і переплутують таблички; і буває, що ми говоримо із здивуванням:

— Подивіться, цей вербняк квітне зовсім як едельвейс... Мабуть, місцевий різновид. Адже безумовно — вербняк: ось моя власна табличка!

Скажу ще, як взнати справжнього садівника.

— Обов'язково приходите, — запрошує він. — Я покажу вам свій сад.

Ви прийшли до нього, щоб зробити йому приємність, і знаходите його задню частину, що виситься десь між багаторічниками.

— Йду, — кидає він через плече. — Тільки ось це посаджу.

— Заради Бога, не турбуйтеся — люб'язно відповідаєте ви. Через якийсь час він, мабуть, кінчив садити, в усякому разі, випростався, забруднив вам руку землею і, весь сяючи гостинністю, говорить:

— Ходіть, я покажу вам... Садок невеликий, але... Хвилинку! — перериває він сам себе і, нахилившись над куртиною, вискубує декілька травин. — Йдемо. я покажу вам *Dianthus Musalae* (гвоздику Мусалі — лат.). Щось особливе... Господи, забув тут розпушити!

Спохопившись, він знову починає ритися в землі, і випростується за чверть години.

— Так, так. Я хотів показати вам свої дзвоники, *Campanula Wilsonae*. Це найкращі, які тільки... Стривайте, тільки підв'яжу ось цей *Delphinium* ...

Підв'язавши, він згадує:

— Ах так, ви хочете подивитися на *Erodium* (герань — лат.). Хвилинку. Треба пересадити цю айстрочку: їй тут тісно.

Тут ви навшпиньки йдете геть, полишаючи його задню частину стирчати серед багаторічників.

Зустрівши вас іншим разом, він знову скаже вам:

— Обов'язково приходите подивитися: у мене розцвіла пернеціанська троянда. Незрівнянно! Прийдете? Тільки без обману!

Що ж, давайте відвідувати його: подивимось, як протікає його рік.

Січень садівника

"Навіть у січні не можна сидіти склавши руки", — мовиться в посібниках з садівництва. І це насправді так, тому що в січні садівник головним чином залицяється до погоди.

Погода взагалі — справа хитра: вона ніколи не буває такою, як треба. У неї завжди — то переліт, то недоліт. Рівень температури ніколи не відповідає середньому за сто років: обов'язково хоч на п'ять градусів та вище або нижче. Оподи — то на десять міліметрів нижче нормального, то на двадцять міліметрів вище; коли не суша, так вогкість.

І якщо навіть люди, яким, загалом, до всієї цієї справи байдуже, мають стільки підстав скаржитися на погоду, то як же повинен почуватися садівник! Випаде мало снігу — садівник з повним правом нарікає на його брак; навалить багато — стає моторошно, що він пообламує гілки у стальника і рододендронів. Зовсім нема снігу — знов біда: згубні сухі морози. Настане відлига — садівник проклинає супроводжуючі її божевільні вітри, у яких погана звичка розкидати хвойні й інші покриття саду; та ще, того дивися, — щоб їм було пусто! — яке-небудь деревце йому поламають. Почне раптом у січні світити сонце, садівник хапається за голову: кущі завчасно наллються соком. Дощ піде — тривога за альпійські рослини; сухо — серце стискається при думці про рододендрони і андромеди. Адже йому так мало треба: просто — з першого до тридцять першого січня нуль цілих дев'яти десятих градуса нижче за нуль, сто двадцять сім міліметрів сніжного покриву (легкого і по можливості свіжого), переважання хмарності, штиль або помірний вітер із заходу; і все гаразд. Але, бачте: про нас, садівників, ніхто не дбає, ніхто не питає, як нам треба. Тому і йде все криво та навскіс на цьому світі.

Гірше всього садівнику в морози без снігу. Тоді земля твердне і сохне з кожним днем, з кожною ніччю все глибше і глибше. Садівник думає про корінці, що замерзають у землі, мертвій і твердій, як камінь; про гілки, пронизувані наскрізь сухим крижаним вітром; про замерзаючі бруньки, в які рослина упаковала восени всі свої пожитки. Якби садівник знав, що це допоможе, він надів би на гостролист власний піджак, а на ялівець — штани. Заради тебе, понтійська азалійко, я із задоволенням зніму свою сорочку; тебе, хейхеро, я накрию своїм капелюхом; а для тебе, червоноочко, лишилися тільки мої шкарпетки: ось, візьми, будь ласка.

Існують різні витівки, щоб порозумітися з погодою і вплинути на неї. Наприклад, як тільки я зважуся начепити на себе все, що у мене є найтеплішого з одягу, так зараз же настає тепло. Так само настає відлига, якщо збереться компанія для лижної екскурсії у гори. І коли хто-небудь напише газетну статтю, де мовиться про мороз, про здоровий рум'янець на обличчях, про хороводи ковзанярів на катках та інші явища такого роду, то лише цю статтю почнуть набирати в друкарні — знову-таки відразу настає відлига, і люди читають статтю, а на дворі знову мокріє, дощ і термометр показує вісім вище нуля. І читач дорікає, що в газетах все брешуть, морочать голову; ну вас з вашими газетами! Навпаки, прокляття, докори, заклинання, здійснення рук,

вигуки "брр!" та інші магичні дії на погоду впливу не мають.

Що стосується січневої рослинності, то найприкметнішим її різновидом є так звані квіти на вікнах. Для їх буяння необхідно, щоб у вас в кімнаті надихали хоч трохи водяної пари; якщо ж повітря абсолютно сухе, ви не виведете на вікнах найжалюгіднішої ялинки, не говорячи вже про квіти. Далі, необхідно, щоб у вікні була де-небудь щілина, звідки дме: саме тут і розпускаються квіти з льоду. Краще всього вони квітнуть у бідняків: у багатих вікна закриваються надто щільно.

У ботанічному сенсі квіти з льоду відрізняються тим, що це, власне кажучи, не квіти, а просто бадилля, що нагадує цикорій, петрушку і листя селери, а також всілякі лопухи з сімейства *Cynaroscervbaiae*, *Carduaceae*, *Dipsaceae*, *Acanthaceae*, *Umbelliferae* тощо. Їх можна також порівняти з такими видами, як гостропестр або вовчець, скерда, осот, нотабазис, синеголовник, мордовник, чортополох, черсак, реп'ях, дикий шафран, борщевик і ще деякі колючі рослини, з перистим, зубчатим, розгалуженим, мережним, фестончатим і торочкуватим листям. Іноді вони схожі на гілки папороті або листя пальм, іноді на голки ялівцю; лише квітів не мають.

Отже, посібники з садівництва твердять, — ймовірно, для розради, — що "навіть у січні садівнику не можна сидіти склавши руки". Перш за все ніби можна обробляти ґрунт, який ніби кришиться від морозу. І ось вже на Новий рік садівник кидається в сад — обробляти ґрунт. Він накидається на нього із заступом; після напружених зусиль йому вдається зламати заступ, адже земля тверда, як корунд. Він продовжує свої спроби, озброївшись мотикою, і у результаті його завзятості у мотики переламується держак. Він хапає кирку і з її допомогою ушкоджує цибулини тюльпанів, які сам посадив восени. Залишається один засіб: пустити в хід молоток і долото; але цей спосіб обробітку ґрунту дуже повільний і скоро набридає.. Непогано б, мабуть, розпушувати землю динамітом, але у садівників рідко буває динаміт. Гаразд, надамо цю справу відлизі.

Так ось і вона. І садівник поспішає завершити обробіток ґрунту. Через деякий час він тягне його до себе в будинок, налиплим на чоботи, оскільки на поверхні ґрунт відтанув. Проте садівник розпливається у радісній усмішці і твердить, що земля вже розкривається. Потрібно лише "провести деякі підготовчі роботи до наступаючого сезону".

танки". Правильно; тільки немає у мене ні бельведерчика, ні павільйончика, ні альтанки. "І у січні можна класти дерн..." Було б куди; може, в передпокої чи на горищі? "Головне, стеж за температурою в оранжереї". І радий би стежити, так оранжереї нема... Від всіх цих посібників з садівництва користі ка-

"Якщо маєш сухий підвал, приготуй квіткової землі, гарненько змішай її з прілим листям, компостом, перегнилим коров'ячим гноєм і додай трохи піску". Чудово! Тільки от біда: в підвалі — кокс і вугілля; усюди ці жінки напхають свої домашні дурниці!.. Хіба що у спальні чорнозему навалити?... "Використовуй зимовий час для ремонту бельве—дерчика, павільйончика, альтма.

Отож, виходить: чекати й чекати. Господи, який січень довгий! Скоріше б лютий...

— Думаєш, у лютому вже можна що-небудь робити в саду?

— Ну, не в лютому, так хоч у березні.

І раптом, геть несподівано для садівника, без жодного поруху пальця, у нього в саду розпускаються крокуси і проліски.

Насіння

На думку одних, в землю треба вносити деревне вугілля, тоді як інші це заперечують; дехто рекомендує трохи жовтого піску — на тій підставі, що у ньому міститься залізо; але інші від цього застерігають — і якраз з тих міркувань, що в ньому міститься залізо. Одні вважають необхідним чистий річковий пісок, інші — звичайний торф, треті — деревну тирсу. Коротше кажучи, підготовка ґрунту до посіву є великою таємницею і чаклунським обрядом.

До ґрунту треба додавати мармурової крихти (та де ж її узяти?), трирічного коров'ячого гною (причому неясно, чи йдеться про гній корів-трилітків чи про гній, що пролежав три роки), щіпку свіжої кротовини, товченої в порошок необпаленої цеглини, лабського (у жодному випадку не влтавського) піску, трирічної парникової землі, та ще, мабуть, перегною золотої папороті і жменю землі з могили повішеної дівчини. Все це треба гарненько вимісити (на молодика, повний місяць чи у ніч під Пилипа та Якова — на це у садівничій літературі нема вказівок), і коли ви насиплете цієї чудодійної землі у квіткові горщики (вимочені у воді, що простояла три літа на сонці, причому на дно кожного треба покласти виварений черепок і шматок деревного вугілля, проти чого, втім, деякі авторитети заперечують), коли ви все це виконаєте, дотримуючись при цьому ще сотні правил, що корінним чином одне одному суперечать, чим весь цей обряд до крайнощів ускладнюється, можете розпочинати власне справу, себто посів.

В будь-якому посібнику із садівництва сказано, що "виросувати культури найкраще з насіння". Але жоден з них не говорить про те, що відносно насіння у природи є свої правила. Наприклад, існує закон, по якому у вас або жодне сім'я не проросте, або проростуть відразу всі. Людина говорить собі:

— Добре б посадити що-небудь декоративне, колюче, — скажемо, цирзіум або онопордом.

І купує по мішечку насіння того й іншого, висіває їх і милується дружними сходами. Приходить час їх розсадити, і садівник радіє, що у нього сто шістдесят горщиків з буйними паростками. "Найкраща справа — з насіння виводити", — думає він.

І ось вже пора висаджувати в ґрунт. Але куди їх подіти — цілих сто шістдесят колючих саджанців? Кожний вільний клаптик землі вже утикається ними, і все-таки залишається сто тридцять з гаком. Невже після стількох клопотів до сміттевої ями кидати?

— Сусіде, чи не треба вам саджанчиків цирзіуму? Вони такі декоративні!

— Що ж, давайте.

Слава Богу, сусід узяв тридцять штук і починає метушитися з ними по садку, не знаючи, куди увіткнути. Є ще сусід по іншу руку і навпроти...

Хай Бог їм помагає, коли на грядках у них вимахають отакенні двометрові декоративні колючки!

Деяке насіння схоже на нюхальний тютюн, інше на бліденькі гниди, третє на блискучих темно-коричневих бліх без ніжок. Трапляється також плоске, наче монети, кругле, ніби налите, тонке, як голки; є крилате, колюче, пухнасте, голе і волохате; крупне, як таргани, і дрібне, як порошок у сонячному промені. Можу засвідчити, що кожний вид відрізняється від іншого і всі викликають здивування: життя складне. З того он великого чубатого страховища повинна з'явитися низенька, суха колючка, а з цієї жовтої гниди ніби підніметься величезний товстий котиледон. Що тут скажеш? Просто не віряться!

Гаразд, ви посіяли? Поставили горщики в теплувату воду і накрили їх склом? Завісили вікна, щоб не било сонце, і закрили їх, щоб у кімнаті встановилася парникова сорокаградусна температура? Все гаразд.

Тепер для сівача наступає пора енергійної напруженої діяльності, тобто очікування. Обливаючись потом, без піджака і жилета, затамувавши подих, схиляється він у очікуванні над своїми квітковими горщиками, немов витягаючи поглядом паростки, які от-от повинні пробитися.

У перший день немає анінайменших ознак сходів, і нетерпеливець всю ніч крутиться в ліжку з боку на бік, тужачи в очікуванні ранку.

На другий день таємничий ґрунт породжує плямочку цвілі, і ми вже радіємо, побачивши у ній першу ознаку життя.

На третій день вилазить щось на довгій білій ніжці і росте, мов божевільне. Ми починаємо заледве не вголос тріумфувати — мовляв, ось воно! — і берегти цей перший маленький пагінець, мов зіницю ока.

На четвертий день, коли паросточок неймовірно витягся догори, в душу закрадається тривога: чи це не бур'ян? Незабаром виявляється, що побоювання не позбавлені підстав. Перше, що з'явилося у горщику — довга, тонка рослина, — незмінно виявляється бур'яном. Тут, мабуть, якийсь закон природи.

Але приблизно на восьмий день, а то й пізніше, раптом ні сіло ні впало, у якійсь невідвладній обліку, таємний момент (оскільки ніхто ніколи цього не бачив і не спостерігав), тихенько розсувається земля і з'являється на світ перший паросток.

Колись я думав, що билинки проростають з сім'я або вниз корінцем, або вгору, як картоплиння. Виявляється, нічого подібного. Майже кожна билинка росте догори під своїм сім'ям, підводячи його своєю верхівкою, як шапочку на голові. Наче так, якби дитина росла, тримаючи на голові рідну матір! Це просто чудо природи, і такий атлетичний трюк виконує майже кожен паросток: підіймає сім'я вгору все сміливіше і сміливіше, доки одного прекрасного дня не упустить або не відкине його і не стане після цього голий і крихкий, кремезний або немічний, і на верхівці у нього два отакі смішні листочки; а між цих двох листочків показується потім...

Що? Цього я вам зараз не скажу. Рано. Поки — тільки два листочки на блідій стеблинці, але це так дивно, і стільки у цьому різноманіття: у кожної рослини по-

своєму...

Так що я хотів сказати? Ах так, нічого особливого: тільки те, що життя набагато складніше, ніж це можна собі уявити.

Лютий садівника

У лютому садівник продовжує роботи, розпочаті у січні, — а саме, головним чином залицяється до погоди. Річ у тому, що лютий — час небезпечний, загрожує садівнику безсніжними морозами, сонцем, вогкістю, сушею і вітр а— ми. Цей найкоротший місяць року — якийсь недоросток серед інших місяців, недоношений, високосний, взагалі несолідний — виділяється серед них своїми підступними витівками. З ним доводиться постійно бути насторожі! Вдень виманить на світло боже бруньки на кущах, а вночі спалить їх морозом; однією рукою гладить нас, а іншою — б'є по носі. Біс його знає, чому у високосні роки саме цьому верткому, катаральному, лукавому місяцю-коротуну додають один день; вже краще додавати день чарівному місяцю травню: нехай буде тридцять два. Оце була б добра справа! За які гріхи нам, садівникам, страждати?

Наступною сезонною роботою у лютому є підстерігання перших ознак весни. Садівник не вірить ні у перших хрущів, ні у перших метеликів, які зазвичай сповіщають весну на сторінках газет: по-перше, хрущі йому взагалі ні до чого, а по-друге, першим метеликом звичайно є останній, торішній, що забув померти. Перші ознаки весни, жадані садівником, більш надійні. Ось вони:

1. Крокуси, що з'являються у нього в траві у вигляді міцних, пружних загострених шишечок; одного прекрасного дня така шишечка раптом лопне (при цьому ще ніхто не був ніколи присутній) і перетвориться на пучечок гарних зелених пелюсток. Це і є перша ознака весни. Далі:

2. Садівничі преїскуранти, які приносить йому листоноша. Хоча садівник знає їх напам'ять (подібно до того як "Іліада" починається словами: "Гнів, о богине, співай...", так і ці каталоги починаються завжди однаково: "Асасиа, Acanlholimon, Acanthus, Achillea, Aconitum, Adenophora, Adonis" і т. д., так що будь-який садівник відбарабанить вам це, як із скоростріла), проте, він знову уважно прочитує їх — від Acaeи^ до YUCC'U — в болісному роздумі, що б таке іще замовити.

3. Наступний вісник весни — проліски: спершу виглядають з-під землі блідо-зелені вістря, які потім розщеплюються на два товсті листки-сім'ядолі, — і готове. Потім, іноді вже на початку лютого, це перетворюється на квітку, і запевняю вас: ніяка пальма першості, ніяке древо пізнання, ніяких переможний лавр не перевершують красою своєї цієї крихкої білої чашки на блідій стеблинці, що гойдається на холодному вітрі.

4. Вірною ознакою весни є також сусіди. Як тільки вони повиходять на свої ділянки із заступами і мотиками, ножицями і ликом, фарбою для дерев і всілякими порошками для ґрунту, досвідченому садівнику відразу зрозуміло: близько весна. Він надягає старі штани і, у свою чергу, прямує до сад із заступом і мотикою, щоб його сусіди теж дізналися про наближення весни і повідомили цю радісну новину далі, через огорожу.

Земля вже розкривається, але ще не пускає зелений листок, можна ще брати її

такою, як вона є: оголеною, повної очікування. Це ще пора угноювання і скопування, планування і дренування, розпушення і внесення сумішей.

В цей час садівник помічає, що ґрунт у нього занадто щільний, надто в'язкий або надто піщаний, дуже кислий або дуже сухий, — коротше кажучи, прокидається пристрасне бажання якось його поліпшити. Ґрунт можна покращувати тисячею способів, та на нещастя, більшість їх неприступна для садівника. В місті не так легко мати у себе вдома голубиний послід, пріле листя буку, зітлілий коров'ячий гній, стару штукатурку, старий торф, лежалу дернину, суху кротовину, лісовий перегній, річковий пісок, ставковий мул, землю з-під чагарників вересу, деревне вугілля, деревну золу, кісткову муку, рогову тирсу, стару гнойову рідину, кінський послід, вапно, торф'яний мох, трухлявину від гнилого пня та інші живильні, розпушуючі, благотворні речовини, не рахуючи ще доброї тисячі азотних, магнезійних, фосфатних та всяких інших добрив.

Садівник і радий би берегти, перебирати і компостувати все ці шляхетні земельки, домішки, гнійочки, та біда в тому, що у нього в саду не лишиться тоді місця для квітів. Отож він покращує ґрунти як може: збирає удома яєчну шкаралупу, палить кістки, що лишилися від обіду, ховає свої зістрижені нігті, вимітає з печі сажу, вибирає з балії пісок, на вулиці настромлює на палицю прекрасне кінське яблуко і дбайливо зариває все це в землю у себе в саду; бо це субстанції пухкі, вони підвищують температуру і живлять. Все на світі або годиться для ґрунту, або ні. Тільки малодушний сором заважає садівнику піти на вулицю збирати залишене кінськими; але зауваживши славу купку гною на путівці він неодмінно зітхне по цій божій благодаті.

Уявити собі тільки, які гори гною громадаються на селянських дворах!.. Я знаю, є всякі порошки в жерстяних банках; ти можеш купити собі яких тільки надумаєш солей, екстрактів, шлаків, всякої муки. Можеш щепити ґрунту різні бактерії; можеш обробляти його у білому халаті, ніби який-небудь доцент університету або фармацевт. Все це ти можеш робити, міський садівниче. Але

як уявиш собі отаку золотаву гору жирного гною на селянському дворі!..

Проте, до вашого відома, проліски вже квітнуть; квітне і гамамеліс жовтими зірочками, і на чемериці набубнявіли бутони. А якщо ви вдивитеся як слід (затамувавши при цьому подих), так знайдете бруньки і паростки на всьому. Тисячократною тоненькою пульсацією проступає життя із землі. Ми, садівники, вже не пропадемо, вже наливаємося новим соком.

Про мистецтво садівника

Поки я був стороннім, неуважним споглядачем готових результатів садівництва, тобто самих садів, я вважав садівників людьми м'якими, характеру поетичного, які тільки й роблять, що насолоджуються пахощами

квітів і насолоджуються співами птахів. Тепер, дивлячись на все цю справу з ближчої відстані, бачу, що справжній садівник клопочеться не стільки про квіти, скільки про ґрунти.

Здається, він забув би навіть покуштувати плід з дерева пізнання добра і зла: все норовив би вивезти у господа бога тачку райського гумусу. Або помітив би, що дерево

пізнання добра і зла погано окопане, і заходився б влаштовувати навкруги нього правильний земляний вал, навіть не підозрюючи, які там пахне, і проголосив би:

— Ось це, милі мої, перегній!

Це — істота, що зарилася в землю, надаючи милуватися тим, що над нею, нам — легковажним роззявам. Він так і живе, занурений у землю, спорудивши собі пам'ятник у вигляді купи компосту. Потрапивши до райського саду, він понюхав би, чим плоди висять у нього над головою.

— Адаме, де ти? — покликав би Господь.

— Стривай, — відповів би садівник, не обертаючись. — Мені зараз ніколи. І продовжував би обкопувати дерево.

Якби чоловік породи садівників розвивався із самого початку за законами природного відбору, він перетворився б на якесь безхребетне. Насправді, для чого йому спина? Здається, тільки для того, щоб час від часу випростувати її зі словами:

— Так і ломить кляту!

Ноги — ті складаються по-всякому, так що можна сісти на три точки, встати на коліна, тим або іншим чином підкласти ногу під себе або навіть закинути її собі за шию. Пальці — зручні кілочки: ними добре робити ямки; долоні розминають грудки або розкидають перегній. А голова потрібна, щоб було до чого чіпляти люльку. Тільки зі спиною нічого не поробиш: садівник не в змозі зігнути її як треба. У земляних черв'яків взагалі немає спини. Звичайно найвища частина тіла садівника — зад; ноги у нього розкарячені, руки розчепірені, голова — десь між колін; він нагадує коня на паші. Йому чуже бажання стати хоч на одну п'ядь вище зростом. Навпаки, він складається пополам, сідає навпочіпки, прагне всіляко скоротити свої розміри. Як бачите, в такому положенні у висоту він рідко перевищує метр.

Догляд за ґрунтом полягає, з одного боку, у всілякому ритті, обкопуванні, перевертанні, згладжуванні, вирівнюванні, а з іншою — в додаванні домішок. Жоден пудинг не вимагає такого складного приготування, як ґрунт для саду: наскільки мені вдалося прослідкувати, тут беруть участь гній, послід, гуано, прілий лист, дернина, чорнозем, пісок, солома, вапно, томасове і дитяче борошно, селітра, рогова потерть, фосфати, фекалії, вода крондорфська, попіл, торф, компост, вода звичайна, пиво, тютюновий попіл, горілі сірники, дохлі кішки і багато інших речовин. Все це ретельно змішується, закопується і присолюється. Як вже сказано, садівнику зовсім не до того, щоб насолоджуватися ароматом троянд; його невідступно переслідує думка, що цій "землі потрібно ще трошки вапна" або що вона дуже важка (як свинець, за його виразом) і "їй треба більше піску".

Садівництво стало свого роду наукою. Тепер дівчина не повинна співати: "у нас під віконцем троянда цвіте". Їй слід співати про те, що, мовляв, у нас під віконцем треба насипати селітри і букового попелу навпіл із подрібненою соломою. Троянда квітне, так би мовити, для дилетантів; джерело радості садівника розташоване глибше — в лоні земному.

Після смерті садівник перетворюється не на метелика, що насолоджується

квітковим ароматом, а на земляного черв'яка, якому смакує темна, азотиста, пряна насолода землі.

З настанням весни садівником опановує, можна сказати, незборимий потяг до саду. Не встиг покласти ложку на стіл, як, дивись, вже підняв на своїх клумбочках зад до блакитного небосхилу: тут розімне пальцями теплу грудочку, там підсуне ближче до кореня дорогоцінний шматок торішнього сухого посліду; тут вирве бур'янець, там підніме камінчик; зараз спушить землю навкруги полуниці, а через хвилину схилиться, трохи не риючи землю носом, перед саджанцями салату, любовно пестячи крихкий пучок коренів. В такому положенні він проводять весну, тоді як над його стегнами сонце вершить свій урочистий круговорот, пливуть хмари, ширяють птахи небесні. Ось вже лопаються бруньки черешень, розпускається ніжне, миле молоде листя, кричать як очманілі чорні дрозди. Тут справжній садівник розігне спину, потягнеться і задумливо промовить:

— Восени угною як слід і пісочку підсиплю.

Але є така мить, коли садівник підіймається і стає на повен зріст: це трапляється в годину надвечір'я, коли він звершує над своїм садом обряд поливання. Тут він стоїть, прямий, майже величний, керуючи водяним струменем, що виривається з носика гідранта. Вода шумить, розсипаючись дзвінким сріблястим дощиком; від рихлої землі підіймаються вологі пахощі, кожний листок виблискує несамовитою зеленню і сяє так радісно, так апетитно, немов просить з'їсти його.

— Ну от, тепер якраз, — шепоче садівник, блаженно усміхаючись, але маючи при цьому на увазі не покриту піною бутонів черешню і не пурпур агрусу, а коричневий шар перегною, що встилає землю.

І, дивлячись на захід сонця, з глибоким задоволенням говорить:

— Нині я попрацював на славу!

Березень садівника

Щоб зобразити відповідно до істини і стародавніх звичаїв березень садівника, слід перш за все виразно розрізняти дві речі: а) що садівник повинен і хоче робити і б) що він насправді робить, не маючи змоги зробити більше.

а) Чого хоче пристрасно і жадібно — ясно саме собою: він хоче видалити хвою і відкрити клумби, рити, угноювати, дренажувати, копати, перекопувати, спущувати, згрібати, вирівнювати, поливати, відводити, підрізати, садити, пересаджувати, підв'язувати, оприскувати, підгодовувати, полоти, підсаджувати, сіяти, чистити, підстригати, відгонити горобців і дроздів, принохуватися до землі, виколупувати пальцем паростки бур'янів, милуватися розквітлими пролісками, обтирати піт з лиця, випростувати поперек, їсти і пити за десятьох, валитися у ліжку із заступом і вставати з жайворонком, славити сонце і вологу небесну, обмацувати пружні бутони, наживати перші весняні пухирі і мозолі, взагалі жити повним, кипучим весняним садівничим життям.

б) Натомість він лається, що земля — дотепер ще або знову вже — мерзла, тиняється у себе по будинку, як спійманий лев в клітці, якщо сад знову завалило

снігом, сидить з нежиттю біля печі, ходить знехотя до зубного лікаря, засідає в суді, приймає у себе в гостях тітку, правнука, чортову бабусю — взагалі дивиться, як спливають дорогі днини, переслідуваний всілякими знегодами, ударами долі, справами, перешкодами, які, ніби на зло, так і валяться на нього не раніше і не пізніше, а саме у березні. Тому що — майте на увазі: "березень — кращий місяць для підготовки саду до приходу весни".

Так, лише садівник здатен зрозуміти справжнє значення таких шаблонних виразів, як "сувора зима", "скажений північний вітер", "лютий мороз" та інші поетичні докори в цьому дусі. Він навіть сам вдається до виразів ще більш поетичних, кажучи, що нині зима божевільна, клята, окаянна, чортова, пекельна, диявольська, сатанинська. На відміну від поетів, він не обмежується докорам одному тільки північному вітру, але поширює свої випадати і на злісні вітри зі сходу; і лає не стільки мокру метелицю, скільки підступний сухий мороз. Він схильний до образних виразів, на зразок того що "зима чинить опір атакам весни", і відчуває себе жахливо приниженим неможливістю надати хоч якусь допомогу весні в справі знищення ненависної зими. Якщо б можна було пустити в хід проти неї мотику або заступ, рушницю чи алебарду, він, підперезавшись тугіше, кинувся б з переможним кличем до бою.

Але замість того він змушений щовечора чекати біля радіоприймача військового зведення державної служби погоди, лаючи на чому світ стоїть область високого тиску над Скандинавією або глибокий антициклон над Ісландією. Тому що ми, садівники, добре знаємо, звідкіля вітер дме. Для нас, садівників, мають також велике значення народні прогнози; ми ще віримо, що "святий Матей ламає лід", а якщо він зволікає, чекаємо, що це зробить за нього небесний льодоруб святий Йосип. Знаємо, що "березень прийшов — на піч лізь", і віримо у трьох крижаних царів, у весняне рівнодення, дощ на Медарда і інші такі ж прикмети, які ясно говорять про те, що люди вже у давнину мали неприємності з погодою. Немає нічого дивного в таких виразах, як "першого травня сніг на даху тоне", що "на святого Непомука відморозиш ніс і руки", "на святих Петра і Павла я вся до кісток промерзла", "на Кирила-Мефодія не лишилося навіть розводдя", "на святого Вацлава одна зима відстала, та на зміну іншу прислала". Словом, народні прикмети обіцяють нам у більшості своїй погані, похмурі речі. Отже майте на увазі: існування садівника, який наперекір вищезазначеним неприємностям з погодою з року в рік вітає прихід весни і робить їй почин, є яскравим доказом властивого людському роду чудового, невичерпного оптимізму.

Ставши садівником, людина починає всюди вишукувати старожилів. Це люди похилого віку, притому досить забудькуваті, які щовесни твердять, що такої погоди не пригадують. Якщо на дворі холодно, вони говорять, що не згадають такої холодної весни: "колись, років шістдесят тому, стояла така

теплінь, що на сретіння фіалки квітли". Навпаки, якщо на дворі трохи тепліше, старожили твердять, що не пам'ятають такого тепла: "був час, років шістдесят тому, на святого Йосипа санями їздили". Словом, і за свідченням старожилів виходить, що з погодою панує нестримне свавілля і тут рішуче нічо

го не поробиш.

Отже, нічого не поробиш: ось вже середина березня, а замерзлий сад ще весь в снігу. Боже, змилуйся над клумбочками садівників!

Якщо у вас зупинився годинник, ви його розберете, а потім віднесете до годинникаря; якщо заглухне мотор автомобіля, власник відкине капот і поліз туди руками, після чого покличе механіка. Зі всім на світі можна справитися, все можна полагодити, відремонтувати, але проти погоди зробити абсолютно нічого неможливо. Тут не допоможуть ні старанність, ні самовпевненість, ні винахідливість, ні нахабство, ні лайка. Бутона розкриється, і стрілка покажеться, коли проб'є її година. Ти покірно відчуєш безсилля людини, і зрозумієш, що терпіння

джерело мудрості...

Тут більше нічого не поробиш.

Бруньки

Нині, 30 березня, о десятій годині ранку, у мене за спиною розпустилася перша квітка форзиції. Три дні стежив я за найкрупнішим бутонем, схожим на маленький золотий стручок, боячись пропустити цю історичну подію. А відбулася вона у ту мить, коли я поглянув на небо — чи не піде дощ? Завтра лозини форзиції будуть обсіпані золотими зірками. За цим справа не стане. Більше всіх, звичайно, поспішає бузок; я озирнутися не встиг, як він вже пустив вузькі крихкі листочки; за бузком не устежиш, мій милий! *I ribes aureum* (золотиста смородина — лат.) розгорнула вже свої рубчасті і збірчасті мереживні комірці. Але решта чагарників і дерев чекає ще якоїсь команди "пора!", яка повинна прозвучати чи то із землі, чи то з неба. В цю мить розкриваються всі бруньки — і поїхало!

Утворення бруньок відноситься до числа тих явищ, які ми, люди, називаємо "процесами природи"; але утворення бруньок — у повному розумінні слова процес, оскільки схожий на урочисту процесію. Ось, наприклад, тління — теж природний процес, а він аніскільки не схожий на церемоніальний марш; я не хотів би складати який-небудь марш до процесу тління. Але, будь я композитором, склав би музику на тему: "процесія бруньок". Спершу пр о— звучав би легкий марш бузкових батальйонів; потім в процесію вступили б загони червоної смородини, потім почулася б тяжка хода грушевих і яблуневих бруньок, супроводжувана багатострунним брязканням і дзвоном молоді трави. І під цей оркестровий акомпанемент промарширували б полки строго дисциплінованих бутонів, прямуючих неухильно вперед — "струнками рядами", як говорять про військові паради. Раз, два, раз, два. Господи, яка пишність!

Вважається, що весною вся природа зеленіє; це не зовсім вірно, оскільки вона в той же час і червоніє, завдяки коричневим і рожевим брунькам. Бувають бруньки темно-пурпурні і шаріючі, ніби з морозу; бурі і липкі, як смола; білі, як шерсть на череві у зайчихи; бувають і фіолетові, і світлі, і темні, як стара шкіра. З деяких висовується зубчата бахрома, інші схожі на пальці або язики, треті — на бородавки. Одні розбухнули, затягнуті пушком, м'ясисті і щільні, як щенята; інші стислі у вузький,

тугий стручок; треті розкриваються у вигляді пучка нащитинених крихких хвостиків. Кажу вам: бруньки не менш дивні і різноманітні, ніж листя або квіти. Людина ніколи не вичерпає можливість відкривати всі нові і нові відмінності. Але щоб знайти їх, треба вибрати маленьку ділянку землі. Якби я дійшов пішки до самого Бенешова, я менше взяв би весну, чим сидючи навпочіпки в саду. Потрібно зупинитися, і тоді побачиш відкриті роти і погляди, кидані крадькома, ніжні пальці і підняту вгору зброю, дитячу крихкість і бунтівний порив волі до життя; і тоді вловиш ледь чутну ходу нескінченної процесії бруньок...

Так. Мабуть, поки я це писав, таємне "пора!" було вимовлене: бруньки, ще вранці повиті тугими звивальниками, тепер висунули крихкі вістря листочків, лозини форзиції засіяли золотими зірками, налиті бутони грушевого дерева привідкрилися, а на сторчках не знаю яких там пухирців зажеврили золотисто-зелені вічка. Із смолянистої луски проглянула молода зелень, товсті бруньки лопнули, і з них пробилася філігрань зубчиків і зборочок. Не бійся, рум'яний листочку; розкрийся, складене віяло; потягнися, пухнастий соня. Вже дано наказ: в дорогу! Лунайте, фанфари ненаписаного маршу! Заблищіть на сонці, золоті труби, заgrimіть, бубни, засвистіть, флейти, пролийте зливу свою, незліченні скрипки. Тихий, коричневий і зелений сад рушив переможним маршем уперед.

Квітень садівника

Квітень — ось справжній, благодатний місяць садівника. Хай помовчать закохані щодо свого горезвісного травня. В травні дерева й квіти просто квітнуть, а в квітні вони розпускаються. Знайте: це проростання, цей розквіт, ці бруньки, паростки і пагони — найбільше чудо природи, — і більше про них ні слова; сядьте самі навпочіпки, самі порийтеся пальцем у пухкій землі, затамувавши подих, тому що палець ваш торкнеться крихкого і налитого життям паростка. Цього не можна описати — так само, як не можна описати словами поцілунку і деякі інших, хоч і нечисленні, речі.

Але раз вже ми заговорили про цей крихкий паросток, то тут — яким чином, цього ніхто не знає — досить часто відбувається наступне: варто вам

зробити крок на клумбу, щоб зняти з неї суху гілочку або вирвати підлу кульбабу, як ви майже напевне наступите на підземний паросток лілії чи купальниці; він хрусне у вас під ногою, і ви застигнете у жаху і відчаї; у цю хвилину ви вважаєте себе якимсь чудовиськом, яке все толочить своїми копитами. Або, з усілякими засторогами розпушуючи ґрунт клумби, обов'язково розітнете мотижкою пророслу цибулину або зріжете заступом під самий корінь паросток анемони і, позадкувавши з переляку, розплющите каблуком зацвілу маленьку примулу або обломите молодий хвіст дельфініума. Чим з більшою обережністю ви дієте, тим більше наробите шкоди. Тільки багаторічна практика навчить вас містичній і суворій упевненості справжнього садівника, який крокує куди потрапило, але нічого не роздавить. А якщо і роздавить — не впадає у жах. Але це я — так, мимохідь.

Крім проростання, квітень — також місяць посадок. Із захопленням, так, з диким

захопленням і нетерпінням, замовили ви садівникам саджанці, без яких вам життя не мило; обіцяли всім своїм приятелям-садівникам, що прийдете до них за відводами, тому що вам завжди мало того, що є. І ось одного прекрасного дня у вас в будинку зібралося яких-небудь сто сімдесят саджанців, спраглих посадки. Тут ви окидаєте поглядом свій сад і з гнітючою ясністю переконуєтеся в тому, що садити нікуди.

Таким чином, садівник у квітні — це людина, що двадцять разів оббігає сад свій із в'янучим саджанцем в руці, відшукуючи хоч п'ядь землі, де ще нічого не росте.

— Ні, сюди не можна, — бурчить він собі під ніс. — Тут у мене ця клята хризантема. А тут його душитиме флокс. А там — смілка, біс би її взяв! Хм, тут розповзлися дзвоники. І біля тієї драбинки теж немає місця. Куди ж його подіти? Стій, ось сюди!.. Ні, тут вже борець. Може, сюди? Тут лапчатка. Добре б сюди, так тут повно традесканції. А там? Хотів би я знати, що у мене там посаджене? Ага, тут ось є ще місчинка. Стривай, мій маленький, зараз я тебе влаштую. Ну, от. Рости з богом.

Але через два дні садівник виявляє, що посадив свого нового вихованця просто посеред яскраво-червоних бутонів енотери, які щойно розкрилися.

Перше травня

Я оспівуватиму не стільки свято праці, скільки свято приватної власності, і якщо не буде дощу, відзначу його, сидючи навпочіпки і примовляючи:

— Дай, я тобі підсиплю трошки торфу, а ось цей відросток обріжу... Хочеш глибше у ґрунт, га?

І ториця відповість: так, хотілося б. І я посаджу її глибше. Тому що це моя земля, скроплена потім і кров'ю, притому в буквальному розумінні слова: адже, підрізаючи гілочку чи який-небудь відросток, майже завжди вірнеш ще й собі пальця, який теж — не що інше, як гілочка або відросток.

Маючи сад, неминуче стаєш приватним власником: якщо у тебе виросла троянда, так це не просто троянда, а — твоя троянда. Бачиш і відзначаєш не розквіт черешень, а розквіт твоїх черешень. У чоловіка, що став власником, з'являються конкретні теми для спілкування з ближніми, — наприклад, у зв'язку з погодою: він говорить: "краще б у нас не було дощу" — або: "гарно нас примочило". Крім того, у нього з'являються такі ж певні антипатії; він відзначає, що у сусіда дерева-то — все більше паліччя та мітли, не як у нього, або що он та айва краще прийнялася б в його власному саду, ніж в сусідському, тощо. Таким чином, не може бути сумніву в тому, що приватна власність викликає певні класові та колективні інтереси, — наприклад, у відношенні до погоди; але безперечно також і те, що вона будить жахливо сильні егоїстичні, підприємницькі, приватновласницькі інстинкти.

Людина піде в бій за свою правду, але ще охочіше та відчайдушніше кине́ться він в бій за свій сад. Володіючи земельною ділянкою в декілька сажнів і щось на ній вирощуючи, стаєш істотою в якійсь мірі консервативною, бо підкоряєшся тисячолітнім законам природи: як-не-як жодна революція не наблизить пору вегетації і не примусить бузок розпуститися раніше травня; це учить людину мудрості і покірності

законам і звичаям.

А тобі, альпійський дзвоник, я викопав глибшу ямку.

Праця! Так, це копання в землі — праця, адже, як я вже сказав, від неї добряче болять спина і коліна. Але справа не в праці, а у дзвонику: ти це робиш не тому, що праця прекрасна, що вона ушляхетнює чи корисна для здоров'я, а щоб дзвоник квітнув і ломикамінь розрісся подушкою. І славословити варто не свою працю, а дзвоник або ломикамінь, заради яких ти все це робиш.

І якби, замість копання у землі, ти став до ткацького чи токарного верстата, то і тут трудився б не заради праці, а заради того, щоб отримати за це шинку з горошком, або тому, що у тебе купа дітей і ти мусиш їх прогодувати. Отже тобі належало б славити шинку з горошком, дітей і життя — все, що ти купуєш ціною своєї праці і за що платиш працею. Або ж треба славити те, що своєю працею створюєш. Дорожні робітники повинні славити шосе, ними проведені; текстильники на святі праці повинні славити кілометри тику і ка— ніфасу, які їм вдалося вимотати з машин. Говорять "свято праці", а не "свято виробів", але ж слід було б гордитися швидше своїми виробами, ніж тим, що ти взагалі працював.

Я запитав у однієї людини, яка побувала у покійного Льва Толстого, які виходили чоботи, що Толстой сам собі шив. Виявляється, дуже погані. Вважаю, що коли вже людина працює, то повинна робити це або для власного задоволення, або тому, що вміє добре робити саме цю справу, або зрештою, заради шматка хліба. А шити чоботи з принципу, працювати з упертості, просто псувати матеріал — аморально. Я хотів би, щоб на святі праці оспівували і звеличували людські здібності і вправність тих, хто уміє по-справжньому братися за справу. Якби ми вшановували мастаків і умільців всієї землі, цей день пройшов би особливо весело; це було б справжнє свято, день торжества життя, день, коли всі хлопці-молодці — іменинники.

Теперішнє свято праці — день важливий і строгий. Проте ти не звертай на це уваги, маленька квіточко весняного флокса, — розкривай першу свою рожеву чашечку!

Альпініум

Ну от, ми так заклопотались з копкою і розпушенням, висадженням і підстриганням, що дотепер все ніяк не дістанемося до предмету, що становить найбільшу радість і гордість садівника: до його гірки. Альпініумом ця частина саду називається, мабуть, тому, що надає можливість своєму власнику вправлятися у запаморочливих альпіністських трюках: якщо він задумає, наприклад, висадити ось тут, між двома каменями, крихтний проломник, йому доводиться легенько стати однією ногою на той камінь, що трохи хитається, і, піднявши іншу, витончено балансувати нею в повітрі, щоб не роздавити подушечку жовтушника або квітучої ториці; він змушений вдаватися до найсмі— ливіших розніжок, присідань, обертів, прогинів, стійок, стрибків, випадів, нахилів, захватів та інших гімнастичних вправ, щоб садити, розпушувати, копати і полоти серед мальовничо скомбінованого, але не надто тривкого каміння своєї гори.

Від душі раджу вам: якщо у вас в саду є нерівність чи схил, влаштуйте гірку. Перш за все, дуже гарно, коли вона вкриється подушками ломикаменя, торички, ториці, резухи та інших прекрасних гірських квітів. По-друге, саме спорудження гори — чудове, захоплююче заняття.

Людина, викладаючи гірку, відчуває себе циклопом, що нагромаджує брилу на брилу, так би мовити із стихійною силою, створюючи вершини і долини, переносячи з місця на місце гори і утверджуючи кручі. Коли ж він, з ломотою в попереку, завершить свою гігантську працю, то узріє, що справа рук його не зовсім схожа на ту романтичну гірську країну, яка виникла в його уяві, а швидше нагадує купку щебеню й каміння.

Не засмучуйтеся: через рік весь цей камінь перетвориться на найпрекраснішу клумбу, що мерехтить пелюстками і вкрита найчудовішими подушками квітів. І буде велика радість вам. Кажу вам, влаштовуйте гірку!

Догляд за гіркою — захоплюючий і благородний спорт. Крім того, він примушує вас пережити тисячу хвилюючих несподіванок, коли, скажімо, на запаморочливій висоті одного ліктя ви знайдете серед каміння квітучий кущик білого едельвейса, або льодової гвоздики, або інших, так би мовити, діток високогірної флори. Та що там казати: хто не вирощував всіх цих мініатюрних дзвоників, ломикаменів, смолівок, веронік, піщанок, крупок, іберисів, і ториць, і римських ромашок, і дріадок, і жовтушника, і заячих лапок, і лаванди, і гусячої травички, і анемон, і флоксів, і різухи, і качима, і едраянта, і всяких богородициних травичок, і іриса пуміли, і олімпійського звіробою, і оранжевої яструбинки, і дев'я— тильника, і тирличу, і роговика, і армерії, і льонянок (не забуваючи також альпійської айстри, повзучого полину, еринуса, молочаю, і мильнянки, і герані, і гутчинсії, і приноготовника, і ярutki, і етіонеми, а рівно собачок, незліченної кількості інших прекрасних квітів, як наприклад, петрокаліс, горобин— ник, астрагал та інших, не менше важливих, таких, як первоцвіт, гірські фіалки тощо), — хто не вирощував, кажу, всіх цих квіточок, не рахуючи багатьох інших (згадаю хоча б оносму, ацену, герань, багію, і мшанку, і херлерію), той нехай краще не говорить про красу світу: він не бачив найчарівнішого, що ця сувора земля створила в хвилину розніження (що тривала всього які-небудь декілька сот тисяч літ). Якби ви побачили отаку славну подушечку гвоздики *Musalae*, усіяну найрожевішими квіточками, які коли-небудь...

Так хіба це поясниш!? Тільки тому, хто доглядає за альпініумом, відома ця насолода, доступна одним посвяченим. Власник альпініуму — не просто садівник. Це колекціонер, а відтак — один з найбезнадійніших маніяків. Скажіть йому, що у вас прийнялася, припустімо, кампанула Мореттіана, і він, озброєний до зубів, залізе до вас вночі, щоб вкрасти її, готовий заради цього на смертовбивство, тому що без неї йому не жити. Якщо ж боязливість чи огрядність не дозволяють йому піти на злочин, він буде виканючувати у вас зі сльозами хоч манісінький пагінець. Ось вам за те, що ви перед ним вихвалялися і чванилися своїми скарбами!

Або знайдеться раптом в розсаднику рослинка без назви, з якимсь зеленкуватим сторчком.

- Що це у вас тут? — стрепенеться колекціонер.
- Це? — нерішуче відповість господар, — дзвоник якийсь... Сам не знаю, що таке...
- Дайте мені, — каже маніяк з удаваною байдужістю.
- Ні, — відповідає господар, — це не продається.
- Ну послушайте, — благально наполягає маніяк. — Адже я такий давній ваш покупець... Невже вам шкода?

В результаті тривалих напружених переговорів, нескінченних кружлянь і повернень до загадкового безіменного створіннячка, ясно давши зрозуміти, що без нього він взагалі не піде, хоч довелося б стирчати тут і кілька тижнів, застосувавши всі можливі підходи і наскоки, власник альпініуму врешті-решт забирає таємничий дзвоник додому, вибирає для нього найкращу місцинку на своїй горі, з нескінченною ніжністю садить його і щодня ходить поливати і обприскувати — зі всією ретельністю, якої ця коштовність заслуговує. І дзвоник насправді росте не днями, а годинами.

— Подивіться, — каже гордий його володар своїм гостям, — ось особливий вид дзвоника. Ніхто ще не зумів його визначити. Цікаво, які він дасть квіти.

— Це дзвоник? — перепитує гість. — Листя у нього як у хрину.

— Який хрін! — заперечує власник. — У хрину листя набагато більше і не такі блискуче. Це, безумовно, дзвоник... Але, здається, *species nova* (новий вид — лат.), — скромно додає він.

Завдяки рясному поливанню зазначений дзвоник росте зі страхітливою швидкістю.

— Подивіться, — говорить його володар. — Ось ви говорили, що у нього листя як у хрину. Але хіба ви бачили хрін з таким величезним листям? Це, милий мій, якийсь *campanula gigantea* (гігантсь

кий дзвоник — лат.), квіти у нього будуть розміром як тарілки.

І ось цей єдиний у своєму роді дзвоник викидає вкриті квітами стеблинку... Та це всього-навсього хрін! Біс його знає, як він потрапив до розсадника.

— Послушайте, — цікавиться гість через деякий час. — Де у вас той величезний дзвоник? Як він? Ще не квітне?

— На жаль! Він загинув. Знаєте, ці рідкісні сорти такі примхливі. Це був якийсь гібрид.

Взагалі з покупкою посадкового матеріалу — суцця кара небесна. В березні власник розсадника вашого замовлення звичайно не виконує через те, що ще холодно і культури не висаджені; в квітні теж не виконує, оскільки у нього дуже багато замовлень, а в травні — тому, що майже все вже продане. Примули більше нема; візьміть замість неї коров'як: у нього теж квіти жовті.

Але буває і так, що пошта раптом доставить вам корзину із замовленими культурами — ура! А мені якраз потрібно на куртину що-небудь повище — між борцем і шпорником. Посаджу-но туди диптамнус — ну той, який ще називається диктамнус (ясенець — лат.), або неопалима купина. Присланий саджанець, правда, якийсь крихітний, але нічого, виросте — не встигнеш озирнутися!

Спливає місяць — саджанець не хоче рости; так, щось подібне до низенької

травички: не будь це диктамнус, можна подумати — діантус (гвоздика — лат.). Потрібно його як слід поливати, щоб краще ріс. І квіти якісь рожеві...

— Подивіться, — говорить садівник досвідченій людині, що прийшла до нього в гості. — Який низенький диктамнус.

— Ви хочете сказати — діантус, — поправляє гість.

— Ну так, діантус, — підхоплює господар. — Я обмовився. Мені подума— лося, що між цими двома високими багаторічниками було б краще посадити диктамнус. Як по-вашому?..

Що там квіти! Фанатик садівництва вже як-небудь вириє їх із землі, щоб перенести до свого саду. От з іншими чудесами природи — біда.

Чорт забирай! — думає садівник, поглядаючи на вершини Маттерхорну або Герлаховки. — Як би добре цю гору та до мене в сад. І ось цей куточок недоторканого пралісу з лісовими велетнями, і цю просіку, і цей гірський струмок або, краще, он те озеро. Ця м'яка лука теж непогано виглядала б у моєму саду. І ще б шматочок морського берега! І ті руїни готичного монастиря непогано б до мене перенести. І ще б он ту тисячолітню липу. А цей античний фонтанчик як прийшовся б до двору! І ще добре було б стадо оленів, або яку-небудь там сарну, або хоч ось таку алею вікових тополь, і он ту скелю, і ту річку, і той дубовий гай, або цей голубувато —білий водограй, або хоч он ту тиху зелену долину..."

Якби можна було укладати договори з дияволом, щоб той виконував всі бажання садівника, останній продав би йому свою душу. Тільки дияволу, бідоласі, дорого б це обійшлося.

"Негідник, — зірвався б він врешті-решт, — чим мені так з тобою мучитися, відправляйся краще на небеса... Тільки там тобі й місце..."

І, злобно розмахуючи хвостом, збиваючи ним голівки ромашок, пішов би геть, покинувши садівника з його нескінченними, непомірними вимогами.

Дощ у маю

Майже в кожному з нас таїться якась спадкова частинка сільського господаря, — хай навіть на вікні нашому не росте ні пеларгонія, ні морська цибуля. Але якщо у травні цілий тиждень припікало сонце, ми вже починаємо стурбовано поглядати на небо і при зустрічі вести такі розмови:

— Пора б уже бути дощу, — каже один городянин.

— Пора б, — відповідає іншій. — На днях я був на Лютній. Там така суша, що земля репається.

— А я днями їздив залізницею до Кельну, — продовжує перший. — Жахлива посуха.

— Потрібен хороший дощ, — зітхає другий.

— Щоб хоч три дні лив, — підтверджує перший.

Але сонце палить, і місто мало-помалу просочується смородом гарячого поту, в трамваях сумовито пріють людські тіла, всі роздратовані один на одного, у всьому розлад.

- Напевно, буде дощ, — говорить одна змокла істота.
- Добре було б, — зітхає інша.
- Хоча б тиждень травичку полило, і взагалі, — продовжує перше.
- Жахливо сухо, — підтверджує друге.

Тим часом починає парити, в повітрі нависає гнітюча напруга, по небу перекочуються громовиці, не приносячи полегшення ні землі, ні людям. Але ось знову на горизонті прокотився грім, майнув вологий вітер, і — почалося: джгути дощу впали на бруківку, земля майже вголос зітхнула, вода вирує, дзюрчить, плескає, дзвінко стукає у вікна, стукоче тисячею пальців по жолобах, біжить у рівчаках, дзвенить у калюжах, і тобі хочеться кричати від радості, висунути голову у вікно, щоб охолодити її вологою небесної, хочеться свистіти, репетувати, встати босими ногами у жовті струмки, що мчать вулицями. Благодатний дощ, прохолодна ласка води! Обдай мою душу, омий моє серце, блискуча студена роса! Я був злим від спеки, лихим і ледачим; був неповоротким і важким, тупим, грубим, егоїстичним; висох і внутрішньо задихався від нерухомості й огиди. Дзвеніть, сріблясті поцілунки, якими прагнуча земля відповідає на удари крапель. Шуміть, летючі водяні вихорі, змиваючи все погане. Жодне з чудес сонця не порівняється з чудом благодатного дощу. Біжи рівчаками у землю, каламутна вода. Напої і пом'якши спраглу матерію, у якої ми в полоні. Всі зітхнули з полегшенням: трава, я, земля — ми всі. Так нам добре!

Галаслива злива ущухла, ніби по команді. Земля засіяла сріблястими випаровуваннями, в кущах заспівав дрізд, заливається як божевільний. Нам теж хочеться співати, але поки що ми виходимо без капелюха на вулицю — подихати свіжіше іскристою вологою повітря і землі.

- Гарно побризкало.
- Добре, та мало. Треба б іще.
- Треба було б. Але й це вже благодать.

За півгодини — знову дощ; падає довгими тонкими нитками. Справжній, тихий, добрий дощ. Беззвучний, широкий, урожайний. Вже не стрімка, хльостка злива, а мирний, шелестливий, легенький дощик. З твоїх крапель, тиха роса, жодна не пропаде дарма. Але хмари розійшлися, і тонких ниток торкнулося проміння сонця; нитки розриваються, дощ проходить, і земля дихає теплою вологою.

— Ось це був справжній травневий дощ, — милуємося ми. — Тепер зелень славно розпуститься.

— Ще б трохи попирскало — і досить... Сонце зовсім оволоділо землею; від мокрого ґрунту підіймаються спекотні випари; важко дихати; задуже, як у парнику. В одному кутку небосхилу знову темніє, спека дужчає, кілька важких крапель падає на землю, і звідкись з другого боку подув вітер, напоєний дощовим холодком. У вологому повітрі розморює, як у гарячій ванні. Вдихаєш краплі води, тьопаш по калюжах, дивишся, як на небі збираються білі і сірі клуби пари. Немов весь світ хоче тепло і м'яко розтанути в травневому дощі.

- Треба б іще дощику, — кажемо ми.

Червень садівника

Червень — головна пора сінокосу. Але, оскільки йдеться про нас, міських садівників, будь ласка, не уявляйте, що ми одного росяного ранку, наклепавши косу і розстібнувши на грудях сорочку, пішли косити могутніми свистячими помахами іскристу траву, виспівуючи при цьому народні пісні. У нас це виглядає не зовсім так.

Перш за все ми, садівники, бажаємо мати англійський газон, зелений, як більярд, і густий, ніби щільний килим, газон бездоганний, нічим не заплямований, дерен м'який, як оксамит, лужок рівний, як стіл. І ось ще весною ми помічаємо, що цей англійський газон складається весь із якихось лисин, кульбаб, головок конюшини, глини, моху та декількох сухих, пожовтілих кущиків трави. Спочатку треба це виполоти; ми сідаємо навпочіпки і вискубуємо весь непридатний бур'ян, лишаючи за спиною землю, порожню, витоптану і до того голу, немов на ній танцювали каменярі або ціле стадо зебр. Потім заливаємо все це водою і лишаємо тріскатися на сонці. Потім вирішуємо, що треба б все-таки викосити. Недосвідчений садівник, прийнявши таке рішення, відправляється на найближчу околицю і на общипаній, голій межі знаходить там стареньку з худою козою, що об'їдає кущ глоду або сітку навкруги тенісного майданчика.

— Бабуню, — привітно каже садівник, — чи не треба вам чудової травички для вашої кізоньки? У мене можна накосити скільки завгодно.

— А скільки заплатите? — питає старенька, подумавши.

— Двадцять крон, — відповідає садівник і повертається додому — чекати бабцю з козою і серпом. Але та чомусь не приходить.

Тоді садівник купує серп, брусок і оголошує, що більше не стане нікого просити, а вижне всю траву сам. Але чи то серп дуже тупий, чи то трава в місті дуже жорстка, чи то ще що — тільки серп її не бере. Доводиться узяти кожну травину за кінчик і, потягнувши щосили, різнути вниз серпом, причому zde

більшого вириваєш її з корінцем. За допомогою звичайних ножиць справа йде набагато швидше. Коли садівник нарешті у міру сил вистриг, обкраяв і вищипав місце, призначене для газону, у нього набралася невелика копичка сіна. Отже, він знову йде шукати стареньку з козою.

— Бабуню, — говорить він медовим голосом, — чи не візьмете ви у мене корзину сіна для вашої кізоньки? Сіно дуже хороше, чисте...

— А скільки ви мені заплатите? — питає старенька по довгому роздумі.

— Десять крон, — оголошує садівник і біжить додому — чекати, коли старенька прийде за сіном. Просто шкода викидати таке гарне сіно!

Врешті-решт сіно погоджується вивезти сміттяр, але вимагає за це крону.

— Розумієте, господарю: не маємо права ми такі речі на віз брати...

Досвідченіший садівник одразу купує собі косарку. Це така штука на коліщатках: торохтить, як скоростріл, і коли тягнеш її по траві, стеблинки так і летять. Ну, просто одне задоволення, скажу я вам. Варто такій машинці з'явитися в садибі, як всі члени родини — від діда до онука — починають сперечатися, кому косити. Адже як славно!

Знай собі цвірчить та ріже буйну траву...

— Стривайте, — каже садівник, — я вам покажу, як це робиться. І ну возити нею по газону — з урочистим виглядом механіка і орача водночас.

— Дай тепер мені, — канючить інший член сім'ї.

— Ще раз пройдуся, — відстоює свої права садівник і рухається далі, цві—рчить і косить так, що трава летить на всі боки. Це — перший, урочистий сінокіс!

— Слухай, — каже за кілька днів садівник іншому члену сім'ї. — Ти не хочеш узяти машинку і трошки покосити? Дуже приємна робота.

— Та знаю, — відповідає той без ентузіазму. — Але мені саме ніколи.

Як відомо, пора сінокосу — час гроз. Ось вже кілька днів, як багато ознак на небі і на землі обіцяють грозу. Спека нестерпна, якась люта, земля тріскається, собаки тхнуть псиною; господар стурбовано поглядає на небо і думає: "пора бути дощу!" Нарешті з'являються так звані зловісні хмари, здіймається скажений вихор, що жене перед собою пил, капелюхи, зірване листя.

Тут садівник з розпатланим волоссям мчить до саду — не для того, щоб, подібно до романтичного поета, вступити в єдиноборство зі стихіями, а щоб підв'язати все, що тріпає вітер, прибрати інструменти, стільці і взагалі вжити застережних заходів щодо стихійного лиха. Поки він безуспішно намагається захистити стебла дельфініуму, падають перші великі гарячі краплі, на хвилину спирає дихання і — таррах! Слідом за громовицею ринула злива. Садівник рятується до будинку і, спинившись на ґанку, зачаровано спостерігає, як розгойдується сад під ударами вихору і дощу. І в найстрашнішу хвилину кидається, як герой, що рятує тонучу дитину, — підв'язати надломлену лілію. Господи, скільки води! А тут ще зашаруділи градини: стрибають по землі, мчать каламутними потоками. І в серці садівника тривога про клумби вступає в боротьбу з тим таємним захопленням, яке викликають в нас великі стихійні явища. Нарешті грім стає глухішим, бурхлива злива змінюється холодним дощем, який теж поступово рідшає. Садівник вибігає у прохолодний сад, з відчаєм дивиться на занесений піском газон, на поламані іриси і зім'яті куртини і, почувши перший свист дрозда, гукає через огорожу до сусіда:

— Привіт! Шкода, що дощ перестав. Деревам цього мало.

Наступного дня газети повідомляють про катастрофічну грозу, що завдала страшної шкоди посівам, але нічого не пишуть про збиток, заподіяний, зокрема, ліліям, або про те, що *Paraver orientalex* (мак азійський — лат.) особливо постраждав. Нас, садівників, завжди затирають.

Якщо б від цього було яке-небудь пуття, садівник щодня молився б навколішки:

"Господи Боже, зроби так, щоб щоночі — приблизно з півночі до трьох годин ранку — йшов дощ, але тільки, знаєш, тихий, теплий, щоб волога добре вбиралася. Але хай не паде він на смілку, торицю, язвенник, лаванду та інші, які тобі в нескінченній твоїй премудрості відомі як рослини сухолюбні ... якщо треба, можу скласти списочок. І хай світить сонце цілий день, але не на все, наприклад, не на таволгу або, скажімо, на тирлич, богулку і рододендрон, — та й то, не надто сильно. І хай буде вдосталь роса і

мало вітру, багато дощових черв'яків, а тлі та равликів хай не буде зовсім, так само як роси борошнистої. І хай проллється раз на тиждень з небес розбавлена гнойова рідина і просиплється послід голубиний. Амінь".

Бо знайте: саме так було в райському саду. Інакше там нічого б не виросло, що ви!

Раз я вже згадав про тлів, додам, що саме в червні їх і треба винищувати. Для цього існують різні порошки, препарати, настоянки, екстракти, відвари і обкурювання, миш'як, тютюн, дьоготь і інші отрути, які садівник випробовує по черзі, як тільки помітить, що на його трояндочках не на жарт розплодилися жирні зелені тлі. Якщо ви застосовуватимете ці засоби з належною обережністю і у відповідних кількостях, то побачите, що ваші троянди від отрут не постраждають, хіба що ви мимохіть попечете листок або бутон. Що ж до тлів, то вони під час цієї операції просто благоденствують, густо вкриваючи, немов бісером, гілочки троянд. Тоді можна з гучними криками огиди чавити їх на гілках одну по одній. Ось яким способом винищують тлю. Але від садівника довго ще після цього смердить тютюновим настоєм і дьогтем.

Липень садівника

Згідно канонічного правила, у липні слід щепити троянди. Звичайно це робиться так: беруть шипшину, дичка, тобто підвій, до якого робитимуть щеплення. Потім — величезну кількість лика; нарешті, садовий ніж. Приготувавши все це, садівник пробує пальцем гостроту ножа: якщо ніж достатньо гострий, він віріже палець, залишивши на ньому кровоточиву ранку, схожу на роззявлений червоний рот. Палець обв'язується багатометровим бинтом, завдяки чому перетворюється на крупний, товстий бутон. Це і є щеплення троянди. Якщо немає під рукою шипшини, можна вищеописаний розріз пальця проводити з інших приводів, як-от: приготування відгілків, обрізування зайвих пагонів або зав'ялих стебел, підстригання кущів тощо.

Покінчивши таким чином зі щепленням троянд, садівник вже думає про необхідність нового розпушення землі клумб, що злежалася і спеклася. Це робиться шість разів на рік, причому кожного разу садівник видаляє неймовірну кількість каміння і всілякого сміття. Очевидно, каміння це вилуплюється з якогось насіння чи яєчок, або безперервно виступає з таємних надр земних. Можливо, воно є чимось на зразок поту землі.

Садовий або культурний ґрунт, так званий гумус або перегній, складається, як правило, з таких інгредієнтів: землі, гною, прілого листя, торфу, каміння, скалок півлітрових пляшок, розбитих мисок, цвяхів, дроту, кісток, гуситських стріл, станіолу від цукерок, цегли, старих монет, тютюнових люльок, битих шибок та дзеркал, старих табличок з назвами рослин, алюмінієвого посуду, мотуззя, гудзиків, підметок, собачого посліду, вугілля, ручок від горщиків, умивальників, ганчірок, кульок, скрипкових грифів, бідонів, пряжок, підків, консервних бляшанок, ізоляторів, обривків газет і незліченної безлічі інших елементів, що здобуваються спантеличеним садівником при кожному розпушенні його власних клумб. Може трапитися, що він як-небудь витягне з-під своїх тюльпанів американську піч, гробницю Атілли або книги Сивіл: в культурному

шарі можна знайти що завгодно.

Але головна липнева турбота — це поливання і обприскування саду. Якщо садівник користується при цьому лійкою, він відлічує лійки, як автомобіліст — кілометри.

— Ух! — вигукує він з гордістю рекордсмена. — Сьогодні перетягав сорок п'ять лійок.

Якби ви знали, яка це насолода, коли холодна вода, дзюркочучи, струмує на суху, як порошок, землю, коли вона яскріє у вечірніх сутінках на прибитих квітах і листі; коли весь сад тихо, з полегшенням зітхає, немов стомлений спрагою подорожній...

— А-а-ах! — зітхає подорожній, обтираючи піну з вусів. — Як жахливо хотілося пити. Ще кухлик, господарю!

І садівник біжить наповнити ще лійку, щоб угамувати цю липневу спрагу.

Але з допомогою колонки і шланга поливання проводиться швидше і, так би мовити, у великому масштабі. За порівняно короткий час ми обприскуємо не тільки клумби, але і газон, прихопивши родину сусіда, яка п'є чай у себе в

саду, перехожих на вулиці, все всередині будинку, всіх своїх домашніх, а якнайбільше — самих себе.

Струмінь зі шланга б'є з шаленою силою, майже як кулет; ним можна в одну мить зробити у землі вимоїну, скосити багаторічники і збити листя з дерев. А направивши струмінь проти вітру, ви приймете чудовий душ: вас промочить наскрізь, як у справжній водолікарні.

Дехто вважає, що по

ливати сад дуже просто. Але скоро виявляється, що шланг надзвичайно підступний і небезпечний, поки не приручений: він крутиться, стрибає, огинається, пускає під себе прірву води і з насолодою полощеться в бруді, який розвів. Потім кидається на людину, яка зібралася поливати, і обвивається навкруги його ноги. Доводиться наступити на нього; тоді він стає дибки і обвивається людині довкола поперека і шиї. І поки нещасний, схоплений його кільцями, вступає з ним в єдиноборство, як з удавом, чудовисько підіймає догори своє мідне рило, вивергаючи могутній струмінь води — прямо у вікна, на свіжовипрані фіранки. Тут треба енергійно схопити його за голову і потягти щосили. Бестія розлютиться і почне струмити воду вже не з рила, а біля гідранта і звідкись прямо з тіла.

На перший раз потрібні троє, щоб якимось з ним впоратися, і всі вони покидають поле битви мокрі, по вуха в бруді. Що ж до саду, то місцями він перетворився на грузькі калюжі, а в інших місцях тріскається від спраги.

Для шланга найперша втіха — продірявитися де-небудь посередині, де ви менше всього очікуєте; і ви стоїте, немов якийсь водяний бог, в оточенні пирскаючих

фонтанчиків, з довгою водяною змією, що згорнулася біля ваших ніг. Поважне видовище! Вимокнувши як слід, ви із задоволенням оголошуєте, що сад отримав свою порцію, і відправляєтесь сушитися. Але не встиг ваш сад сказати "уф!", як миттю вже випив всі ваші Ніагари і знов сухий, знов спаглий, як і спершу.

Німецька філософія стверджує, що груба дійсність — це всього-на-всього те що є,

тоді як вищий, духовний світ є "das Sein-Sollende", тобто те, що повинно бути. Так от, садівник, особливо в липні, цілком визнає існування цього вищого світу, оскільки чудово знає, що повинно бути:

— Треба дощику бути, — формулює він земними словами свою небесну мрію.

Зазвичай відбувається наступне: коли так зване життєдайне сонячне проміння вижене ртутний стовп до п'ятдесяти з гаком по Цельсію; коли трава згорить, листя на куртинах висохне і гілки дерев мляво поникнуть від спеки і спраги; коли земля потріскається, спечеться в камінь або розсиплеться гарячим пилом, тут, як правило —

1) лопається шланг і поливати неможливо;

2) щось відбувається з насосом, вода зовсім перестає текти, і вам, як мовиться — труба; гаряча, розжарена труба!

В такий час марно поливає садівник землю своїм потім. Уявіть собі, як би йому довелося пітніти, щоб полити, скажімо, невеликий газон. Не допоможуть також ні прокльони, ні богохульства, ні люте спльовування, навіть якщо з кожним плювком бігти в сад (дорога кожна крапля вологи). Тоді садівник обертає свої помисли до вищого світу, фаталістично кажучи:

— Слід би дощику бути.

— Ви куди влітку на дачу?

— Та ще не знаю, але дощику б слід бути.

— А що ви скажете про відставку Інглиша?

— Кажу: треба дощу бути.

Господи, і уявити ж собі тільки, які чудові дощі бувають в листопаді: чотири дні, п'ять, шість днів підряд шумлять холодні дощові струмені: волого, похмуро, під ногами і у черевиках брудні баюри, відчуваєш, що промерз до кісток...

— Кажу вам: треба бути дощу.

Троянди і флокси, гелініум і кореопсис, красоднів, гладіолуси, дзвоники, і борець, і дивосил, і багульник, і поповник, — слава богу, досить ще всяких квітів і в цих скрутних умовах. Раз у раз одне квітне, інше відцвітає; раз у раз обстригай стебла, що пов'янули, з бурчанням (звертаючись завжди до квітки, не до себе):

— Ось і тобі амінь!

Подивіться: ці квіти — просто як жінки. Прекрасні, юні, око не відірвеш; дивишся — не надивишся на всю цю красу; і завжди що-небудь та упустиш: адже немає такої краси, якій можна б було насолодитися вволю. Але, почавши відцвітати, вони якось перестають стежити за собою (я маю на увазі квіти) і стають, грубо кажучи, якимись нечепурами. Який жаль, моя красуне (я маю на увазі квітку), який жаль, що час так біжить... Краса зникає, тільки садівник залишається.

Осінь садівника починається вже в березні: першими відцвітають проліски.

Серпень садівника

Звичайно серпень — такий час, коли любитель-садівник покидає свій сад чудес і виїжджає у відпустку. Цілий рік він, правда, настирливо твердив, що нікуди не поїде,

що у нього сад кращий за всяку дачу і що він, садівник, не такий дурень і бовдур, щоб трястися в потягу чорт зна куди; але тільки наступило літо, як він зривається з місця. Чи тому, що в ньому прокинувся інстинкт перелітних птахів, або через сусідів: як би чого не сказали.

Їде він, звичайно, з важким серцем, повний побоювань і тривог за свій сад. І виїжджає тільки після того, як знайде приятеля або родича, якому на якийсь час можна довірити свій скарб.

— Знаєте, — каже він, — тепер в саду все одно нічого робити не треба. Просто заглядайте в нього раз на три дні і, коли що не так, черкніть мені лис— тівочку, я й приїду... Значить, буду на вас покладатися... Як я вже сказав, досить п'яти хвилин. Тільки погляньте одним оком, і все.

І виїжджає, доручивши свій сад доброму серцю ближнього.

Вже наступного дня ближній одержує від нього листа: "Забув сказати Вам, що сад потрібно поливати щодня, найкраще о п'ятій ранку або о сьомій вечора.

Це зовсім просто: тільки пригвинтити шланг до колонки та попирскати годинку. Хвойні прошу поливати цілком і якомога рясніше, також і газон. Якщо де побачите бур'ян, вискубуйте. Це все".

Наступного дня:

"Тепер жахлива суша, тому, прошу Вас, приділіть кожному рододендрону лійки по дві води, давши їй заздалегідь зігрітися, кожному хвойному — п'ять, а решті дерев — по чотири лійки. Квітучі багаторічники вимагають посиленого поливання; напишіть мені, що саме зацвіло. Відцвілі стебла треба обрізати! Було б добре, якби Ви розпушили всі клумбочки мотикою: землі стало б легше дихати. Якщо на трояндах з'явилися тлі, купіть тютюнового настою і обприскуйте ним ці троянди по росі або після дощу. Більше поки нічого робити не треба".

На третій день:

"Я Вам забув сказати, що треба викосити газон. Машинкою Ви це зробите жартома, а де вона не візьме, там підстрижіть ножицями. Але майте на увазі! Після цієї операції треба всю траву гарненько прочесати граблями і пройтися по ній мітлою! Інакше газон облісіє! І поливати його, як слід поливати!"

На четвертий день:

"Якщо раптом станеться гроза, прошу Вас, збігайте, подивіться на мій сад. Сильна злива може заподіяти іноді великий збиток, і в таких випадках добре бути на місці. Якщо на трояндах з'явився грибок, посипайте їх рано вранці, по росі, сірчаним цвітом. Підв'яжіть високі багаторічники до підпірок, щоб вітер не поламав. Тут прекрасно, багато грибів, чудове купання. Не забувайте щодня поливати ампелопсис біля будинку: там сухе місце. Зберіть в мішечок насіння *Paraver nudicaule* (маку голостебельчатого — лат.). Траву Ви, певно, вже скошили? Більше нічого не потрібно. Тільки знищуйте щипавок".

На п'ятий день:

"Надсилаю ящик з рослинами, які я викопав тут у лісі. Це ятришник, дикі лілії,

простріл, грушанка, медунка, анемони тощо. Як тільки отримаєте ящик, зараз же відкрийте його, окропіть саджанці водою і посадіть їх абикуди в тінисте місце саду! Підкладіть їм торфу і прілого листя. Зараз же посадити і три рази на день поливати! Будь ласка, обрізайте зайві пагони на трояндах!"

На шостий день:

"Надсилаю експресом корзину з польовими квітами... Зараз же висаджуйте в ґрунт. Вночі треба було б ходити з ліхтариком по саду і знищувати равликів. Добре було б виполоти доріжки. Сподіваюся, нагляд за моїм садом не займає у Вас багато часу і дає Вам приємні хвилини".

Відтак, люб'язний ближній, у повній свідомості своєї відповідальності, поливає, стриже, розпушує, поле і ходить по саду з присланими саджанцями — у пошуках, куди б, хай йому біс, посадити їх; спітнілий, облитий водою з голови до ніг, він із жахом бачить: тут в'яне кущ, там поламалися стебла, а тут порудів газон і взагалі весь сад немов обпалений. Він проклинає ту мить, коли узяв на себе цей хрест, і благає Бога, щоб вже швидше наступила осінь.

Тим часом власник саду з тривогою думає про свої куртини і газони, погано спить, сердиться, що люб'язний ближній не надсилає щоденного рапорту про стан саду, рахує дні, що залишилися до кінця відпустки, через день відправляє додому ящики з польовими квітами і листи з дюжиною настирних вказівок.

Ось нарешті він повернувся. З валізами у руках мчить просто до саду і обводить його зволженими очима. "Нероба, бовдур, свиня! — думає з гіркотою. — У що цей чорт мені сад перетворив".

— Спасибі, — сухо дякує.

Потім — втілений докір! — бере шланг і починає поливати занедбані куртини.

"Ну чи не ідіот? — думає він. — Довір що-небудь подібному суб'єкту! Більше ніколи в житті не буду таким дурнем і простаком, щоб виїжджати на літо".

Справжній садівник всією істотою своєю відчуває, що серпень, як не крути, — час поворотний. Що квітне, те от-от стане відцвітати. Буде ще пора осінніх айстр і хризантем, а потім прости-прощай? Ні, ні, ще ти, свіжий флоксе, квітка, улюблена священиками, ти, золотий крестовнику і золотарнику, золота рудбекіє, золотий гарпаліум, золотий сонцєцвіт: ми з вами ще не здаємося — яке там! Весна — цілий рік, все життя — молодість. Завжди чому — небудь та час квітнути. Тільки так мовиться: "осінь!" А ми в цей час квітнемо на інший лад, ростемо під землею, зачинаємо нові пагони. І весь час є справа. Тільки ті, хто сидить склавши руки, кажуть, ніби повернуло на погане. Але все, що квітне і плодоносить, навіть в листопаді знати нічого не хоче про осінь: для нього є тільки червоне літо; осінь — не час упадку: це пора розпускання бруньок. Осіння айстра, милий мій! Рік такий довгий, що кінця йому нема.

Про городників

Знайдуться люди, які, читаючи ці нотатки, роздратовано скажуть:

— Що ж це таке! Він розводиться про кожний неістівний кущик, а ні словом не

обмовиться ні про моркву, огірки, кольрабі, ні про брауншвейгську або цвітну капусту, ні про цибулю ріпчасту і порий, ні про редиску або хоч селеру, зелену цибулю і петрушку, не кажучи вже про славну качанову капусту. Який же він садівник, якщо із зарозумілості або з неуцтва обходить мовчанкою найчудовіше, що тільки можна виростити, — наприклад, ось таку чудову грядку салату?

На цей докір відповім, що на одному з численних етапів свого життєвого шляху я теж завів декілька грядок моркви, капусти, салату і кольрабі; зробив я це під впливом романтичних мрій, бажаючи випробувати ілюзію фермерського життя. Незабаром виявилось, що я зобов'язаний щодня з'їдати по сто двадцять редисок, оскільки більше ніхто в домі їсти їх не бажав. Через тиждень я потопав у капусті, а потім наступила оргія кольрабі, твердої, як дерево. Бували такі тижні, коли я був змушений по три рази на день жувати салат, тільки щоб його не викидати. Я жодною мірою не хочу псувати задоволення городникам; але нехай вони самі їдять те, що наплодили. Якщо б мене примусили пожирати свої троянди або закушувати конваліями, то я, напевно, втратив би до них справжню пошану. Козел може стати садівником, але садівнику важко стати козлом, щоб общипувати свій сад.

До того ж у нас, садівників, і без того багато ворогів: горобці і дрозди, діти, равлики, щипавки і тлі. Питається, з якої радості затівати нам ще війну з гусінню? Або нацьковувати на себе метеликів-бояришниць?

Кожний обиватель хоч раз у житті мріє про те, що він зробив би, якби став на один день повелителем. Що стосується мене, я налагодив би, організував і відмінив за один день тисячу речей. Зокрема, видав би, так би мовити, Малиновий Едикт. Це була б заборона всім садівникам, під загрозою відсікання правої руки, садити малину біля огорож. Ну скажіть, будь ласка, чому ваш сусід повинен миритися з тим, що посеред його рододендронів раптом вилізуть незламні пагони малинника з вашого саду? Малина розповзається під землею на цілі метри у всі сторони; ні огорожа, ні стіна, ні канава, ні навіть колючий дріт, ні заборонний напис — для неї не перешкода. Виставить свою лозину посеред ваших гвоздик або енотери — і йдіть розмовляйте з нею! Щоб всі ваші малинові плідники побила тля! Щоб малиновим пагонам прорости у вашому ліжку! Щоб у вас бородавки вирости з крупну малину! В усякому разі, якщо ви чесний, порядний садівник, не садіть біля огорож малини, горця, соняшників та інших рослин, що зневажають, якщо можна так виразитися, приватновласницькі права вашого сусіда.

А вже якщо ви хочете його порадувати, посадіть біля своєї огорожі гарбуз. В моїй практиці був випадок, коли до мене в сад пробрався з сусіднього саду такий величезний, такий циклопічний, рекордний гарбуз, що безліч журналістів, поетів і навіть університетських професорів просто руками розводили, не розуміючи, як цей гігантський плід зумів протиснутися між жердинами огорожі. Через деякий час зазначений гарбуз придбав такий безсоромний вигляд, що ми у покарання зрізали його і з'їли.

Але ми й далі вестимемо мову про справжніх любителів садівництва, а не про яких-небудь плодівників і городників. Нехай захоплюються своїми яблучками та грушками,

радіють надприродним розмірам своїх кольрабі, гарбузів і селери.

Вересень садівника

По-своєму — з садівничої точки зору — вересень вдячний, чудовий місяць. І не тільки тому, що у вересні квітнуть золотарник, айстри осінні і хризантема індійська, не тільки завдяки вам, важкі, приголомшуючі жоржини. Знайте, невірні: вересень — золота пора для всього, що квітне двічі: це місяць другого цвітіння; місяць дозрівання винограду. Ось таємні переваги вересня, повні глибокого значення. Але найголовніше — це той місяць, коли знову розкривається земля, так що можна знов садити! Пора укладати в землю те, що повинна застати в ній весна. Знову для любителів — садівників є нагода бігати по розсадниках, оглядати їх культури і вибирати собі скарби для нової весни. Крім того, це — можливість затриматися на хвилинку в річному круговороті у ваших постійних наставників і віддати їм данину захоплення.

Солідний садівник або власник розсадника — звичайно людина непитуша, некуряща, — словом, добродіш. Історія не знає за ним ні жахливих злочинів, ні військових або політичних заслуг. Ім'я його іноді увіковічується яким-небудь новим сортом троянд, жоржин або яблук; цією славою — здебільшого анонімною або прихованою іншим іменем — він і задовольняється.

Зазвичай це чоловік огрядний, можна сказати, поважний. Можливо, природа мала на меті створити контраст до ніжної, філігранної краси квітів; або ж взяла за взірць фігуру богині плодючості Кибели. Справді, коли він риється пальцем в горщиках, здається, ніби він дає своїм маленьким вихованцям груди. Він відноситься з презирством до садівників-архітекторів, які, у свою чергу, вважають їх городниками. До того ж власники розсадників вважають свою роботу не ремеслом, а наукою і мистецтвом. І коли вони називають конкурента хорошим комерсантом, це звучить просто убивчо.

До розсадника не заходять, як до крамниці з комірцями чи скоб'яними виробами: сказав, що хочеш купити, заплатив і пішов. Сюди ходять неспішно й поважно побесідувати: довідатися, як називається те-то і те-то; повідомити, що Hutchinsia, яку ви у нього минулого року придбали, виросла на диво; по— нарікати, що нинішнього року постраждала мертенсія, і поканючити, щоб він показав свої новинки. Треба ще продискутувати з ним питання про те, що краще — "Рудольф Гете" чи "Ема Бедау" (це такі айстрочки), а також з'ясувати, чому віддає перевагу "Генціана Клузії" — мулу, а чи торфу.

Вичерпавши ці та багато інших тем, ви вибираєте один новий Alyssum (господи, куди ж я його посаджу?), один шпорник замість того, що у вас побив грибок, і один горщик, щодо якого ви ніяк не дійдете згоди: що ж в ньому таке? Витративши, таким чином, декілька годин на корисну і благородну бесіду, ви сплачуєте господарю, хоч він і не комерсант, п'ять-шість крон — і справа з кінцем. Та все ж, о мучителю, вас садівник зустрічає куди з більшою радістю, ніж тих панів, що, примчавши на машині і насмердівши бензином, велять відібрати для них шістдесят сортів "найкращих квітів",

але тільки щоб вищої марки!".

Кожний власник розсадника божитья, що у нього в саду ґрунт дуже поганий, що він його не удобрює, не поливає і навіть не вкриває на зиму. Мабуть, він хоче цим сказати, що квіти його так добре ростуть просто з симпатії до нього. І в цьому є частка істини: займаючись розсадником, треба мати легку руку або як би благодать згори. Йому, садівнику-професіоналу, достатньо увіткнути в землю палицю — і у нього виросте будь-яка квітка, тоді як ми, непосвячені, возимося з насінням, розмочуємо його, дихаємо на нього, пі дго— довуємо кістковим або дитячим борошенцем — і врешті-решт все це у нас якимсь чином засихає і гине. Мені здається, тут якесь чаклунство, все одно як у полюванні і в медицині.

Заповітна мрія кожного пристрасного садівника — вивести новий вид. Господи, якщо б у мене раптом виросла жовта незабудка, або голубий мак, або білий тирлич... Що з того, що голубий красивіше? Все одно: адже білого-то ще не було. І потім, чи бачите, навіть у квітах, як і в будь — яких своїх творіннях, людина прагне втілити свою національну гординю: якби яка-небудь чеська троянда взяла у світовому масштабі гору над американською "Індепеп— денс-дей" або французькою "Ерріо", ми надималися б від гордошів і божеволіли б від радощів.

Марно заперечувати: наступила осінь. Про це свідчать айстри і хризантеми, ці осінні квіти розпустилися саме зараз з винятковою силою і пишнотою. Без особливих претензій, квіти як квіти, зате скільки їх! Запевняю вас, цей пізній розквіт — більш палкий і могутній, ніж метушливі, легковажні забавки молодії весни. В ньому — розум і солідність зрілої людини: вже якщо квітнути, так ґрунтовно; мати удосталь меду, щоб прилетіли бджілки. Що значить якийсь опалий лист перед цим багатим осіннім розквітом? Хіба ви не бачите, що немає ніякої втоми?

Ґрунт

Моя покійна матінка в молодості, розкладаючи карти, шепотіла: "Так... що у мене на серці? А що в ногах?" Тоді я ніяк не міг осягнути її цікавості до того, що у неї під ногами. І лише через багато — багато літ звернув увагу, що під ногами у мене земля.

Людина зазвичай абсолютно не звертає увагу на те, що у неї під ногами. Завжди мчить як навіжена, і хіба що погляне, які прекрасні хмари у неї над головою, або горизонт вдалині, або казкові сині гори. І ніколи не подивиться собі під ноги, не похвалить: який чудовий ґрунт! Треба мати садок величиною з долоню, треба мати хоч одну клумбочку, щоб пізнати, що у тебе під ногами. Тоді, голубчику, ти зрозумів би, що хмари не такі різноманітні, прекрасні і грізні, як земля, по якій ти ходиш. Тоді навчився б розрізняти ґрунт кислий, в'язкий, глинистий, холодний, кам'янистий, засмічений. Тоді взнав би, що гумус повітряний, як пиріг, теплий, легкий, смачний, як хліб, і назвав би його прекрасним, як називаєш жінок або хмари. Тоді відчув би особливу плотську втіху, побачивши, як твій заступ йде на цілий лікоть в рихлий, роз— сипчастий ґрунт, або стискаючи в жмені грудку, щоб відчути її повітряне і вологе тепло.

А якщо ти не зрозумієш цієї своєрідної краси, — нехай доля на покарання подарує тобі декілька квадратних сажнів глини, що лежить товстим пластом, твердої, як олово, глини материкової, від якої несе холодом, яка прогинається під заступом, ніби жувальна гумка, спікається на сонці і закисає в тіні; глини злої, непоступливої, мазкої, пічної глини, слизької, як змія, і сухої, як цеглина, щільної, як жерсть, і важкої, як свинець. От і рви її киркою, ріж заступом, бий молотком, перевертай, обробляй, вивергаючи прокльони і скаржачись на долю. Тоді зрозумієш, що таке ворожнеча і підступність безплідної, мертвої матерії, яка нізащо не бажає стати ґрунтом для сходів життя. З'ясуєш, в якій страшній боротьбі, п'ядь за п'яддю, відвойовувало собі місце під сонцем життя, в будь-якій її формі — від рослини до людини.

І ще ти визнаєш, що землі треба давати більше, ніж береш у неї: потрібно обробити її лугом, наситити вапном, зігріти теплим гноєм, пересипати легкою золою, напоїти повітрям і сонцем. Тоді почне розпадатися і дробитися спечена глина, немов тихенько дихаючи; почне з дивною готовністю м'яко піддаватися вона заступу; стане на дотик теплою, вдячною. Вона приборкана. Запевняю вас, приборкати декілька квадратних сажнів землі — величезна перемога. Ось вона лежить, працелюбна, розсипчаста, волога; хочеться всю її розкришити, розім'яти пальцями, щоб упевнитися в своїй перемозі. І вже не думаєш про те, що на ній сіяти. Хіба саме по собі не прекрасне видовище — ця темна, одухотворена земля? Чи не прекраснішеа вона за якісь клумби з братками чи грядки з морквою? Ти майже ревнуєш до рослинності, що заволодіває благородним плодом людських зусиль, який носить назву гумусу.

Тепер ти вже не ходитимеш по землі, ігноруючи, що у тебе під ногами. Обмацуватимеш рукою і тростиною кожен купку праху, кожен ділянку поля, як інші розглядають зірки, людей, фіалки. Танутимеш від захоплення над чорноземом, закохано пеститимеш ніжну лісову підстилку з опалого листя, зважуватимеш в руці щільну дернину і легкий торф. Вигукуватимеш, мій милий: "ах, ось цього б мені хоч вагон! І ще, чорт забирай, віз такого б листя теж непогано; а зверху присипати б таким ось перегноем та прихопити цих коров'ячих коржиків; і трішки ось цього річкового піску; і декілька тачок гнилля від цього трухлявого пенька; і потім трохи мулу із струмка; та навіть ця дорожня багнюка теж не зашкодила б. І ще якого-небудь фосфату і рогової тир— си. А як підійшла б мені ця прекрасна орна земля, Господи!"

Бувають ґрунти жирні, як свиняче сало, легкі, як пух, розсипчасті, як торт, світлі і темні, сухі і соковиті; це все — багатоманітні і благородні різновиди краси. Навпаки, мерзотне і осоружне все липке, грудкувате, мокре, в'язке, холодне, безплідне, дане людині для того, щоб вона проклинав мертвої матерії; все це так само осоружно, як холод, черствість і злість людських душ.

Жовтень садівника

Кажуть — жовтень; кажуть — у цей час природа вкладається спати. Але садівник краще знає; садівник скаже вам, що жовтень — дуже хороший місяць, не гірший за квітень. До вашого відома, жовтень — перший весняний місяць, місяць підземного

зародження і проростання, прихованого набухання бруньок. Спробуйте запустите п'ятірню в землю: ви знайдете паростки, що прокльовувалися, товщиною в палець, і крихкі пагони, і спраглі корені — так, так, вже весна. Виходь, садівниче, починай посадки (тільки будь обережний, не пошкодь заступом пророслу цибулину нарциса). Отже, зі всіх місяців саме жовтень — місяць посадок і пересадок.

Рано навесні стояв садівник над своєю клумбою, де там і там вже починали витикатися вістря бруньок, і роздумував: "Тут у мене трохи голо і порожньо: треба буде що-небудь посадити".

Приблизно за місяць потому він знову стояв над цією самою клумбою, де встигли вже зійти двометрові хвости дельфініуму, джунглі дівочої ромашки, нетрі дзвоників і біс його знає чого ще, і роздумував: "Тут у мене трошки занадто розрослося. Гущина яка! Доведеться трохи того... прорідити і розсадити".

І ось тепер, у жовтні, він стоїть над все тією ж клумбою, з якої там і сям стирчить жовтий лист або голе стебло, і роздумує: "Тут у мене трошки голо і порожньо. Підсаджу — но я чого-небудь: ну, скажімо, шість флоксів або яку-небудь айстру, що побільша".

Сказано — зроблено. Життя садівника повне змін і активної діяльності. Буркочучи, але ж насправді задоволений, знаходить в жовтні садівник у своєму саду голі місця.

Чорт забирай, — каже він собі, — тут у мене, здається, щось зав'яло. Стій, треба це порожнє місце засадити. Наприклад, золотарником або краще циміцифугою. Правда, її у мене ще немає. А краще за все —

Потім розсильний приносить йому величезну корзину, і він мчить із заступом на голе місце. Не встиг копнути, як вивернув цілий клубок коренів з кетягом товстих паростків.

"Господи Ісусе, — ахає садівник, — у мене ж тут купальниця!"

А є ще на світі божевільні, які хочуть мати в своєму саду всі шістдесят вісім родів рослин дводомних, п'ятнадцять однодомних, два голонасінних, а зі споровиків, — принаймні, всі папоротеві, бо з плаунами і мохами намучишся.

Осінь — найщедріша пора року; я сказав би, що весна в порівнянні з нею скупувата. Осінь діє у великому масштабі. Бувало у вас коли-небудь, щоб весняна фіалочка раптом виросла у три метри висотою або тюльпан ріс би, ріс і, врешті-решт, переріс дерева? Ось бачите. Зате буває, що навесні посадиш яку-небудь осінню айстру, і вона до жовтня дасть вам двометровий непрохідний ліс, в який ви боїтеся вступити, оскільки не впевнені, що знайдете дорогу назад. астильбе. А на осінь було б добре сюди *pyrethrum uliginosum* (пірет — рум болотистий — лат.). Та і крестовник на весну був би непоганий. Стоп, я посаджу сюди монарду — Sunset або "Кембрідж Скарлет". Та і красоднів теж підійшов би". Після чого він у глибокій задумі йде до хати, згадуючи по дорозі, що і морина — славно рослинка, не кажучи про кореопсис; та і буквицею не слід нехтувати.

Потім він поспішно виписує у квітникарстві золотарник, циміци — фугу, астильбе, *pyrethrum uliginosum*, крестовник, монарду, красод — нів, морину, кореопсис, буквицю і понад все те ще анхузу і шавлію. Потім кілька днів шаленіє, що посилка не приходить і

не приходить.

Або у квітні ви зарили у землю корінець геленіуму чи сонцесвіту, а зараз вам іронічно кивають згори золоті квіти, до яких, навіть ставши навшпиньки, не дотягтися рукою.

Такі історії трапляються з садівником на кожному кроці, варто йому лиш трохи знехтувати почуттям міри. Тому восени він влаштовує переселення своїх вихованців, щороку переносить своїх багаторічників, як кішка кошенят. Щороку із задоволенням говорить:

— Так. Тепер все у мене посаджене і у порядку.

А через рік знов так само полегшено зітхатиме, адже сад ніколи не може бути остаточно влаштований. В цьому відношенні він подібний до людського суспільства і всіх великих людських справ.

Краса осені

Я міг би написати про буйні фарби осені, про тужливі тумани, про душі померлих і небесні явища, про останні айстри і маленьку червону троянду, яка ще прагне розцвісти. Або про вогники в сутінках, про запах свічок на цвинтарі, про сухе листя та інші елегійні предмети. Але мені хочеться віддати честь і хвалу іншій прикрасі нашої осені: простому цукровому буряку.

Жодне з творінь земних не демонструють у таких кількостях, як цукрові буряки. Зерно ховають у комори, картоплю — в підвали. А цукровий буряк зсипають до куп, складають в горби, нагромаджують буряковими горами біля полустанків. Нескінченною низкою тягнуться вози, завантажені білими коренеплодами; з ранку до вечора озброєні мотиками чоловіки навалюють високі громади, надаючи їм правильної геометричної форми пірамід. Всі плоди земні так чи інакше, всілякими шляхами розтікаються по окремих господарствах. А буряк тече суцільним потоком — до найближчих залізниці або цукрозаводу. Це продукт гуртовий: він наступає масою, як військо. Тут — бригади, дивізії, армійські корпуси, що підтягаються до залізничних колій. Тому вони і побудовані в бойовий порядок: геометрія — краса мас. Буряківники споруджують бурти у вигляді монументальних приземкуватих будівель; це — майже архітектура. Купа картоплі — не будівля. Але купа буряка — це вже не купа, це споруда. Городянин — не любитель буряківницьких пейзажів; але якраз восени вони являють собою досить величний вигляд. В акуратно складеній піраміді буряка є щось захоплююче. Це — монумент родючій землі.

Але дозвольте мені прославити найбезперечнішу з усіх красот осені. Я знаю, у вас нема бурякового поля, і ви не звалюєте буряк в бурти; але чи доводилося вам коли-небудь угноювати сад? Коли вам привезуть повний віз гною і вивернуть теплу паруючу купу, ви ходите довкола, пестячи її очима й нюхом, і кажете вдячно:

— Їй-богу, хороший гній. Потім додаєте:

— Хороший, але легкуватий. Потім — вже невдоволено:

— Фекалій замало, одна солома.

Йдіть геть, ви, що затикаєте собі носа, прагнучі обійти подалі цю прекрасну, гарячу купу: ви не знаєте, що таке хороше добриво... А коли клумби отримають все, що їм належить, — садівник переживає злегка містичну насолоду: він зробив землі добро.

Голі дерева — не таке вже сумовите видовище: вони трохи схожі на віники або мітли, а трохи на підпори для майбутнього будівництва. Але якщо на такому голому дереві тремтить під вітром останній листок, це — як останній прапор, що розвівається на полі бою, як знамено, стиснуте рукою вбитого бійця. Ми полягли, але не здалися. Наші кольори ще мають у небі.

І хризантеми ще не здалися. Вони крихкі, сповнені повітря, лише злегка позначені білою або рожевою піною, тремтять, немов молоденькі панночки у напівпрозорих платтячках. Що? Сонечка дуже мало? Душить сивий туман? І мочать холодні дощі? Не біда! Найголовніше — квітнути! Тільки люди скаржаться на погані умови. Хризантеми ж — ніколи.

У вірувань теж свої сезони. Влітку людина може бути пантеїстом, може вважати себе частиною природи. Але восени може вважати себе тільки людиною. І навіть якщо ми не хрестимо собі лоба, то мало-помалу всі повертаємося до витоку життя. Кожне домашнє вогнище палає на честь домашніх богів. Любов до батьківщини, до дому — така ж релігія, як поклоніння якому-небудь зоряному божеству.

Листопад садівника

Я знаю, є багато чудових занять: наприклад, писати в газети, голосувати в парламенті, засідати в адміністративній раді, підписувати казенні папери. Та як би все це не було прекрасно і поважно, той, хто займається цим не виглядає так переконливо, немає у нього тієї монументальної, пластичної, можна сказати, скульптурної постави, якою відрізняється людина із заступом. Господи, коли ви стоїте так на своїй клумбі, опершись ногою в метал заступа, стираючи піт з лиця і вимовляючи: "уф!" — ви справляєте враження прямо алегоричної статуї. Залишається тільки обережно вирити вас, вийняти із землі зі всіма коренями і поставити на постамент з написом "Тріумф праці", або "Володар землі", або ще як-небудь у цьому роді. Кажу так тому, що тепер якраз прийшла пора для цього, тобто для риття.

Так, в листопаді треба скопувати і розпушувати ґрунт. Набереш його повну лопату і переживаєш таке апетитне, ласе відчуття, ніби набрав повний ополоник, повну ложку їжі. Хороший ґрунт, як і хороша їжа, не повинен бути ні надміру жирним, важким і холодним, ні надто вологим або сухим, ні м'яким, ні твердим, ні порошкоподібним, ні сирим: він повинен бути як хліб, як пряник, як здобна булка, як тісто, що піднялося; повинен розсипатися, але не кришитися; повинен хрумтіти під заступом, але не чавкати; при перевертанні не повинен перетворюватися на цеглини, пласти, галушки, а повинен, полегшено зітхаючи, розпадатися на грудки і крупитчатий пил. Ось це і є ґрунт їстівний і смачний, культурний і благородний, ґрунт глибокий і вологий, пористий, дихаючий, м'який, — словом, хороший ґрунт, як бувають хороші люди; а відомо, що в цій юдолі сліз краще нічого немає.

Знай, садівниче милий, що в ці осінні дні можна ще пересаджувати. Треба спершу обкопати кущ або деревце якомога глибше; потім підхопити знизу заступом, причому заступ звичайно ламається пополам. Є люди — головним чином критики і публічні оратори, — які люблять просторікувати щодо коренів; вони твердять, наприклад, що, мовляв, треба дивитися в корінь, що те або інше зло треба вирвати з коренем, що треба добиратися до коренів явища. Хотів би я подивитися, як би вони стали викопувати (разом з корінням), скажімо, трирічну айву. Хотів би постежити, як відомий скандаліст схиляється до коренів якого-небудь маленького кущика, скажімо, *Ruscus*^. Або як затятий критикан вивертає з коренями, припустимо, солідну тополь. Думаю, що врешті-решт обидва вони махнули б рукою, вимовивши тільки одне — і закладаюся на що завгодно — це було б: "ну його до біса!" Я сам пробував це з цидоніями; можу засвідчити, що мати справу з корінням дуже важко; краще не чіпати його: воно саме знає, навіщо сидить так глибоко, і нашої уваги йому не потрібно. Отже краще залишити його у спокої і підгодовувати ґрунт.

Так, підгодовувати ґрунт. Що може бути краще за віз гною, доставленого вам морозяного дня і паруючого, як жертвне багаття. Коли дух його доходить до небес, Всевідаючий, там, угорі, почувши запах, промовить:

— Еге, славний який гнійок!

Тут необхідно сказати два слова про таємничий кругообіг ества: наїється конячка вівса і передасть його далі — гвоздикам або трояндам, а ті наступного року прославлять за це творця таким дивним ароматом, що пером не описати. Так от — садівник уловлює цей дивний аромат вже у паруючій купі гною з соломою. І жадібно нюхає і дбайливо розкидає цей божий дар по всьому саду, ніби намазує для своєї дитини скибочку хліба варенням. Ось тобі, галчєня, їж на здоров'я! Ось вам, "Мадам Ерріо", за ваші чудові бронзові квіти, — ціла купка. І ти, ромашко, не бурчи — одержуй коржик. А тобі, старанний флокс, постелю бурої соломи.

Що ніс вернете, люди добрі? Невже не подобається?

Ще трішки — і надамо своєму саду останню послугу: перечекавши один— другий осінній заморозок, встелемо його зеленою хвоєю; нагнемо троянди, підгребемо до їх шийок землі, накладемо зверху запашних ялинових гілок і — добраніч! Звичайно цією хвоєю накриваєш і що-небудь інше, — скажемо,

складний ніжик або люльку; а навесні, знявши хвою, знову все це знаходиш.

Але до цього ще далеко; ми ще продовжуємо квітнути. Ще поминальні айстри мерехтять своїми бузковими очима; ще розпускаються баранчик і фіалка на знак того, що листопад — весна; ще хризантемі індійській (яку називають так тому, що вона не з Індії, а з Китаю) ні метеорологічна, ні політична негода не заважає марнувати крихке і невичерпне багатство своїх кольорів — рудих і білосніжних, золотавих і темних; ще доцвітають останні троянди. Ти квітла шість місяців, королево; видно, положення зобов'язувало.

А потім ще розцвітає листя — осіннє листя, жовте і багряне, руде, оранжеве, червоне, як перець, криваво-буре. А червоні, оранжеві, чорні, вкриті голубим нальотом

ягоди? А жовте, червонувате, світле дерево голих гілок? Ні, ми ще не скінчили. Навіть коли все завалить снігом, будуть ще темно — зелені гостролисти з вогненно-яскраво-червоними плодами, і чорні сосни, і кипариси, і тиси. Цьому ніколи не буває кінця.

Адже насправді, нема ні смерті, ні сну. Просто ми переростаємо з одного періоду в інший. До життя необхідно відноситися з терпінням: адже воно вічне.

Але, навіть не маючи жодної власної грядки у цілому Всесвіті, ви можете також восени віддати шану природі, посадивши в горщики цибулини гіацинтів і тюльпанів, щоб вони у вас за зиму або замерзли, або розцвіли. Це робиться так: ви купуєте відповідні цибулини і в найближчому квітникарстві — мішок добре компостованої землі; потім відшукуєте у себе в підвалі або на горищі всі старі квіткові горщики і в кожний садите по цибулині. До кінця операції виявляється, що для кількох цибулин не вистачає горщиків. Ви підкупуєте горщиків, після чого виявляється, що не вистачає цибулин, а лишилися зайві горщики і земля. Ви підкупуєте цибулин і, оскільки знову не вистачає землі, додаєте ще мішечок компосту. У вас знову залишається зайва земля, яку шкода викидати: вже краще ще прикупити горщиків і цибулин. Це продовжується до тих пір, поки ваші домашні не збунтуються. Після чого ви, обставивши горщиками вікна, столи, шафи, буфет, підвал і горище, можете покійно чекати настання зими.

Приготування до зими

Як не крути, а всі ознаки свідчать, що природа, так би мовити, лягає у зимову сплячку. Лист за листом опадає з моїх берізок — рухом прекрасним і в той же час сумним; все, що квітло, хилиться до землі; від усього, що шалено зеленіло, залишилися гола мітла та осклизлий качанчик, зморщений лопух і сухе стебло. Сама земля точить солодкий запах тління. Як не мудруй, а на цей рік — скінчено. Хризантемо, не фантазуй більше про багатство життя. Лапча— тко, не приймай цього останнього сонця за яскраве сонце березня. Нічого не поробиш, маленькі: завісу опущено; тихо вкладайтесь на всю зиму — спати.

Так ні ж, ні! З чого ви це взяли? Мовчіть краще! При чому тут сон? Щороку кажемо, що природа на всю зиму лягає спати, а жодного разу не бачили цього сну зблизька; точніше сказати, не бачили зісподу. Перевернімо ж все догори ногами, щоб краще розібратися: поглянемо у корінь. Господи, який же це сон? І це ви називаєте відпочинком? Можна подумати, що рослинність перестала пнутися вгору — за браком часу, — і, засукавши рукави, кинулася донизу; поплювавши собі на долоні, пішла закопуватися у землю. Подивіться: це світле мотуззя у землі — це корені. Бачите, куди лізуть? Хруп, хруп! Чуєте, як земля тріщить під їх несамопитим могутнім натиском? "Честь маю доповісти, генерале, що передові частини коренів проникли глибоко в район розташування супротивника. Патрулі флоксів увійшли в контакт з патрулями дзвоників. Чудово! Нехай тепер окопуються, закріплюючи завойований простір: бойове завдання виконано".

А ось ці товсті, білі, крихкі — це нові паростки і пагони. Дивіться, скільки їх з'явилося! Як ти незримо розкидався, зів'ялий багаторічнику; висохлий, як ти весь

кипиш життям! А ви кажете — сон. Що там ті квіти та листя — нам не до марнослава. Внизу, під землею, йде тепер справжня робота. Ось тут, тут і тут ростити новим стеблам. Звідси до того місця, в цих листопадових межах, заб'є ключем березнєве життя. Під землею вже накреслена велика програма весни. Ще не було ні хвилини відпочинку; ось план будівництва, тут викопані рови для фундаменту і прокладені труби. Ми прокопуватимемо ще далі, перш ніж землю скує мороз. Хай весна розкине зелені свої шати над працею зачинательки-осені. Ми, сили осінні, свою справу зробимо.

Твердий, щільний сторчок під землею, жовно на темній бульбі, дивний відросток, прихований сухим листям, це бомба, з якої вирветься весняна квітка. Весну називають часом проростання, а насправді пора проростання — осінь. Якщо судити за зовнішніми ознаками, виходить, що осінь — кінець року. Але навряд чи не більше правда в тому, що вона — початок року. На байдужий погляд, восени листя обсипається, і проти цього важко заперечити; та все ж я тверджу, що в справжньому, глибокому значенні слова осінь — якраз така пора, коли пробивається листя. Воно сохне, бо наближається зима; але ще й тому, що вже наближається весна, що вже утворюються нові бруньки, маленькі, як капсуль, який, вибухнувши, випустить на волю весну. Це обман зору, ніби дерева і чагарники восени голі: вони всіяні всім, що на них з'явиться і розгорнеться навесні. Це ілюзія, що восени квіти гинуть: вони тоді якраз народжуються. Ми твердимо, ніби природа відпочиває, тоді як вона щосили працює. Вона тільки замкнула магазин і закрила віконниці; але за ними вже йде розпакування нового товару, і полиці вгинаються під його вагою.

Друзі мої, та це ж справжня весна! Що не заготовлене зараз, того не буде і у квітні. Майбутнє — не попереду; воно вже зараз в наявності, у вигляді паростка, вже серед нас. А чого серед нас немає, того не буде і в майбутньому. Ми не бачимо паростків, тому що вони під землею; і не знаємо майбутнього, тому що воно в нас. Іноді нам здається, що ми пахнемо тлінням, завалені сухими залишками минулого. Але якщо б ми могли бачити, скільки товстих білих пагонів пробивається в цьому старому культурному шарі, що носить назву "сьогодні", скільки насіння незримо пустило паростки; скільки старих саджанців збирає і зосереджує всю свою силу в живій бруньці, яка одного

разу прорветься квітучим життям! Якби ми могли спостерігати таємне нуртування майбутнього серед нас, ми, напевно, сказали б: яка нісенітниця — вся наша скорбота і сумніви! Зрозуміли б, що краще за все на світі — бути живою людиною, тобто людиною, яка росте.

Грудень садівника

Ну от, тепер все скінчено. Дотепер садівник рив, копав і розпушував, перевертав, вапнував і угноював, пересипав землю торфом, попелом і сажею, підстригав, сіяв, садив, пересаджував, робив відведення, опускав у землю цибулини і виймав на зиму бульби, поливав і обприскував, косив траву, полов, вкривав посадки хвоєю або

підгортав їх. Все це він робив з лютого по грудень, — і лише тепер, коли весь сад завалений снігом, раптом пригадав, що забув одне: помилуватися ним.

Ніколи було. Влітку біжиш поглянути на квітучий енціан — по дорозі зупинишся, з трави бур'ян вирвеш. Тільки думав насолодитися красою розквітаючих дельфініумів — бачиш: треба влаштовувати їм підпори. Розцвіли айстри, побіг за лійкою — поливати. Розцвів флокс, вискубуй пирій; зацвіли троянди, дивися, де їм треба обрізати зайві пагони або знищити колонії борошнистої роси. Розцвіли хризантеми, кидайся до них з мотикою — розпушувати злежану землю. Так що ви хочете: діла було весь час по горло. Коли ж тут, засунувши руки в кишені, дивитися, як все це виглядає?

Але тепер, слава Богу, скінчено. Правда, дещо треба було б іще зробити.... Там, під огорожею, земля як свинець, і я все збирався пересадити цю центаврію... ну та вже пізно, снігом завалило. Що ж, садівниче, піди нарешті помилуйся на свій сад!

Ось це чорне, що виглядає з-під снігу, — віскарія; це сухе стебло — голубі орлики; ця грудка обпаленого листа — астильбе. А та мітелка — айстра *ericoides*, а тут, де зараз порожньо, — тут оранжева купальниця, а та купка снігу — діантус, ну, звичайно, діантус. А он та стеблинка — червона ахилея.

Бррр, як мороз пробирає! І взимку не можна помилуватися своїм садом.

Ну, гаразд, затопіть мені піч. Нехай сад спить під сніжною периною. Пора подумати і про інше. У мене повний стіл непрочитаних книг; візьмемося за них; а скільки ще планів і турбот! Пора зайнятися і ними. Тільки чи добре ми все укрили хвоею? Чи достатньо утепили тритому, чи не забули прикрити плумбаго? А кальмію треба б затінити якою-небудь гілочкою! І як би не замерзла наша азалія! А раптом не проростуть цибулини азійського жовтця? Тоді висадимо на це місце... що б таке? Подивимося преїскуранти.

Отже, у грудні сад втілюється у величезну кількість садівничих каталогів. Сам садівник проводить зиму за склом, в натопленому приміщенні, завалений по горло зовсім не гноєм або хвоею, а садівничими преїскурантами і проспектами, книгами і брошурами, з яких він взнає, що:

1) найціннішими, благородними і просто-таки необхідними сортами є якраз ті, яких у нього в саду немає;

2) все, що у нього є, — "дуже ніжне" і "легко вимерзає"; до того ж він посадив на одній і тій же клумбі, поряд, рослини "вологолюбні" і такі "що бояться вогкості", а те, що він постарався висадити на саме осоння, вимагає якраз "повної тіні" — і навпаки;

3) існує триста сімдесят, а то й більше, видів рослин, "що заслуговують на особливу уваги", які "повинні бути в кожному саду", або, в усякому разі, є "абсолютно новим різновидом, який за своїми якостями далеко перевершує раніше виведені".

Зазвичай у грудні все це сильно псує садівнику настрої. Його обіймає страх, що під впливом морозу або сильного пригріву, вогкості, сухості, великої кількості сонця або браку його ніщо з посадженого ним не прийметься. І він починає сушити собі голову, як би відшкодувати страшний збиток.

Крім того, він бачить, що, навіть якщо цю біду як-небудь пронесе мимо, у нього в

саду не буде майже жодного з тих "найцінніших, пишноквітучих, абсолютно нових, неперевершених" сортів, про які він прочитав у шістдесяти каталогах; ось це вже дійсно неприпустимий мінус, який необхідно так чи інакше усунути. Тут зимуючий садівник зовсім перестає думати про те, що у нього в саду є, і віддається думкам про те, чого там немає; а цього — набагато більше. Він накидається на каталоги і відкреслює в них те, що необхідно замовити, що потрібно завести, що б то не стало. З наскоку він намічає до придбання чотириста дев'яноста видів багаторічників, які треба замовити неодмінно. Перерахувавши їх і дещо стримавши свій запал, він з болем у серці починає викреслювати ті, від яких поки доведеться відмовитися. Цю болісну ампутацію доводиться виконати ще п'ять разів, так що врешті —решт лишається яких-небудь сто двадцять "найцінніших, благородних і необхідних" багаторічників, які він, охоплений запалом, негайно і замовляє. "Господи, скоріше б уже березень!" — думає він при цьому з гарячковою нетерплячкою.

Але Господь помутив його розум: в березні він зіткнеться з тим, що в його саду заледве знайдеш хіба два-три місця, куди ще можна щось посадити, та й то біля самої огорожі, за кущами японської айви.

Покінчивши з цією головною і — як ми бачимо — трохи передчасною зимовою роботою, садівник починає нестерпно тужити. Оскільки "в березні почнеться", він рахує дні, що лишаються до березня; а оскільки їх дуже багато, віднімає два тижні, виходячи з того, що "іншим разом починається вже у лютому". Нічого не поробиш, треба чекати. Тоді садівник кидається на що— небудь інше — наприклад, на софу, на диван чи на шезлонг — і пробує зануритися в зимовий сон, наслідуючи прикладу природи.

Проте за півгодини він несподівано схоплюється, запалившись новою думкою. Горщики! Адже можна вирощувати квіти у горщиках! Перед ним негайно виникають чагарники пальм і латаній, драцен і традесканцій, аспарагусів, клівій, аспідістр, мімоз і бегоній — у всій їх тропічній красі. І між ними, звичайно, розцвіте яка-небудь скоростигла примула, який-небудь гіацинт або цикламен. В передпокої влаштуємо екваторіальні джунглі, сходами збігатимуть ліани, а на вікнах поставимо квіти, які квітнутимуть як божевільні. Тут садівник озирається по сторонах: він вже не бачить кімнати, в якій живе; навкруги нього райський недоторканий ліс, який він створить. І він біжить до квітникарства — тут же, за рогом,

— щоб принести звідти оберемок рослинних коштовностей.

Принісши додому свою здобич, він усвідомлює що:

- як все висадити, то вийде зовсім не екваторіальний недоторканий праліс, а швидше гончарна крамниця;
- на вікна нічого ставити не можна, оскільки жінки уперто доводять, ніби вікна існують для провітрювання приміщення;
- на сходах теж нічого не можна ставити, тому що він там розведе свинюшник і наляпає водою;
- передпокій не можна перетворювати на тропічні чагарники, оскільки, не

зважаючи на його слізні прохання і навіть лайку, жінки не бажають відмовлятися від звички розчиняти там вікна на мороз.

Кінчається тим, що садівник відносить свої скарби до підвалу, втішаючись тим, що там вони, принаймні, не замерзнуть. А весною, блаженно риючись у теплому ґрунті саду, він начисто про них забуває. Але ці невдачі аніскільки не перешкоджають йому через рік, у грудні, знову спробувати, за допомогою нових квіткових горщиків, перетворити свою квартиру на зимовий сад. Перед вами — ще один прояв вічного життя природи.

Вірування садівника

Кажуть, що троянди знають свій час. Це вірно: троянд не можна чекати раніше червня, а то і липня, крім того — три роки йде у них на дозрівання: раніше вони не дадуть вам порядного букета. Але набагато правильніше буде сказати, що знають свій час дуби. Або берези. Посадив я декілька берізок і думаю: "тут буде березовий гай; а ось в тому кутку підніметься могутній сторічний дуб". І посадив дубок. Але пройшло ось вже два роки, а немає ще ні сторічного дуба, ні сторічного березового гаю, притулку німф. Декілька років я, зрозуміла справа, ще почекаю: у нас, садівників, пекельне терпіння.

У мене на лужку посаджено ліванський кедр, майже з мене зростом. Згідно наукових даних, кедр повинен перевищити сто метрів, при товщині в шістнадцять метрів. Хотілося б мені дочекатися, коли він досягне передбаченої вишини і обхвату. Справді, було б дуже доречно, якщо б я дожив у добром здоров'ї до цього моменту і, так би мовити, зібрав плоди своїх праць. Поки він досяг у мене цілих двадцяти шести сантиметрів. Що ж, почекаємо ще.

Або візьмемо яку-небудь травичку. Вона, правда, — якщо ви її посіяли як слід і горобці її не склювали, — за два тижні зійде, а через шість її вже можна косити. Але до англійського газону тут ще далеко. У мене для англійського газону є чудовий рецепт, що належить, подібно рецепту на устерський соус, одному англійському сквайру. Якийсь американський мільярдер сказав цьому сквайру:

— Сер, я заплачу вам будь-яку суму, якщо ви мені відкриєте, яким способом можна отримати такий досконалий, бездоганний, зелений, густий, оксамитовий, рівний, свіжий, непіддатний псуванню, — коротше кажучи, такий англійський газон, як у вас.

— Це дуже просто, — відповів англійський сквайр. — Треба ретельно обробити ґрунт на велику глибину. Він повинен бути досить пухкий, не кислий, не жирний, не важкий і не бідний. Потім потрібно його гарненько вирівняти, щоб був як столішниця. Після посіву трави слід ретельно боронувати землю. Потім щодня поливати і, коли трава виросте, раз на тиждень косити її; скошене вимітати мітлою, а газон знов боронувати. Щодня потрібно поливати його, обприскувати, зволожувати, збризкувати або дощувати. Після трьохсот років такого обробітку ви отримаєте точно такий же чудовий газон, як у мене.

Додайте до цього, що кожний садівник хотів би, та і справді повинен випробувати

на практиці всі сорти троянд відносно бутонів і кольорів, стебла і листя, крони та інших особливостей; а рівно всі види тюльпанів і лілій, ірисів, дельфініумів, гвоздик, дзвоників, астильбе, фіалок, флоксів, хризантем, жоржин, гладіолусів, піонів, айстр, примул, анемонів, орликів, ломикаменів, тирличу, соняшників, жовтих лілій, маків, золотарника, купальниць, вероніки, — з яких кожний має щонайменше дюжину першокласних, необхідних порід, різновидів і гібридів. До цього потрібно додати декілька сотень родів і видів, що мають від трьох до дванадцяти різновидів. Далі, необхідно приділити особливу увагу рослинам гірським, водяним, вересовим, цибулинним, папоротевим, тінелюбним, деревовидним і вічнозеленим.

Якщо скласти час, потрібний на все це, то, за найскромнішими підрахунками, так би мовити, "на брата" вийде по одинадцять сторіч. Садівнику було б потрібно одинадцять сторіч на те, щоб випробувати, вивчити і оцінити на практиці все, що йому бажається. Дешевше поступитися не можу, щонайбільше — скину п'ять відсотків, тільки для вас, оскільки вам немає потреби розводити все, хоча і варто було б! Але ви повинні поквипитися, не марнуючи жодного дня, якщо хочете досягти вказаного терміну. Почате треба доводити до кінця — це ваш обов'язок перед вашим садом. І готового рецепту я не дам, ви повинні самі пробувати і добиватися.

Але є ще більш божевільні маніяки, що присвятили все своє життя якому— небудь одному виду, але бажають у що б то не стало мати його у всіх дотепер виведених і зареєстрованих різновидах. Так, наприклад, є "цибулинники", вірні культу тюльпанів, гіацинтів, лілій, хіонодоксів, нарцисів, тацет та інших цибулинних чудасій. Потім "примуломани" і "аурикулісти", віддані винятково первоцвітам, а також "анемоніаки", що присвятили себе анемонам. Потім "ірисники", або "косаточники", які загинули б з горя, якщо б упустили хоч що-небудь з групи, куди входять *Aragon*, *Pogoniris*, *Regelia*, *Opocyclus*, *Juno* і *Xiphium*, не рахуючи гібридів. Існують "дельфіністи", які розводить винятково цей вид жовтців. Існують трояндомани, що не визнають нічого, окрім "Мадам Друшки", "Мадам Ерріо", "Мадам Кароліни Тесту", "Пана Вільге— льма Кордеса", "Пана Перне" і численних інших персон, що перевтілилися у троянди. Існують фанатики- "флоксисти", або "флоксифіли", які у серпні, коли квітнуть флокси, не приховують свого презирства до "хризантемоманів", а останні платять їм тим же в жовтні, коли квітне *Chrysanthemum indicum*! Існують меланхолійні "айстровики", що вважають за найкращу життєву насолоду пізні айстри. Але найвідчайдушніші зі всіх божевільних (не рахуючи, звичайно, любителів кактусів) — це "жоржианці", готові заплатити за яку-небудь нову американську далію скажені гроші: хоч двадцять крон!

Зі всіх них тільки "цибулинники" мають за собою деяку історичну традицію і навіть власного патрона — саме святого Йосипа, який, як відомо, тримає в руці *Lilium Candidum*, хоча тепер міг би вже дістати собі *Lilium Brownii leucanthum*, яка набагато біліша.

Навпаки, немає святого, який мав би при собі квітку флокса або жоржину: таким чином, люди, що вдаються до культу цих квітів, є єретиками, відтак іноді засновують свою власну церкву.

А чом би цим культам не мати свої життя святих? Спробуємо накидати, припустимо, життя святого Жоржинуса Далійського. Жоржинус був добродійний і благочестивий садівник, якому після довгих молитов вдалося вивести перші жоржини. Дізнавшись про це, язичницький імператор Флоксиніан спалахнув гнівом і послав варту — ув'язнити благочестивого Жоржинуса до темниці.

— Слухай, городнику! — обрушився на нього імператор, — тепер ти поклонятимешся відцвілим флоксам.

— Не буду, — мужньо заперечив Жоржинус, — бо жоржини це жоржини, а флокси — всього лише флокси.

— Четвертуйте його, — заревів жорстокий Флоксиніан.

І розрубали святого Жоржинуса Делійського на частини, і розорили сад його, посипавши зеленим купоросом і сіркою. Але частини розітнутого тіла святого Жоржинуса перетворилися на бульби, що дали життя всім майбутнім жоржинам, а саме — піоном, анемоновим, звичайним, кактусовим, зірчастим, мініонам, помпонним, або ліліпутам, розетковим, колеретовим і гібридним.

Ми, садівники, можна сказати, живемо майбутнім. Розквітли у нас троянди, ми вже думаємо про те, що через рік вони квітнуть ще пишніше. А ось ця ялинка через які-небудь десять років стане справжнім деревцем, — скоріше б тільки ці десять років проходили! Так хочеться бачити, якими будуть ці берізки літ через п'ятдесят. Краще — попереду. З кожним роком все розростається і гарнішає. Слава Богу, і ми просунулися на цілий рік далі!

Розділ ботанічний

Як відомо, існує флора льодовикова і степова, арктична, чорноморська, середземноморська, субтропічна, болотяна, тощо й тощо, причому всі ці види рослинності розрізняються або своїм походженням, або областю розповсюдження і буйного зростання.

Так от, почавши в тій чи іншій мірі займатися ботанікою, ви помічаєте, що для кафе характерна одна рослинність, а, скажімо, для ковбасних — інша; що одні види і роди краще ростуть на залізничних вокзалах, інші — у обхідників. Мабуть, ретельний порівняльний аналіз знайшов би, що на вікнах у католиків успішно культивується не та рослинність, що у людей невіруючих і прогресистів, що у вітринах галантерейних крамничок пишно квітнуть одні лише штучні квіти і т. ін. Але оскільки ботанічна топографія поки що, як мовиться, в пелюшках, назовемо характерні ботанічні групи, що досить різко позначилися:

1. Флора вокзальна включає два підкласи: насадження перонні і сад начальника. На перонах, звичайно підвішені в корзинах, але іноді також розставлені на карнизах і вікнах вокзальної будівлі, особливо добре вдаються настурція, потім — лобелія, пеларгонія, петунія і бегонія; на великих вокзалах іноді і драцена. Вокзальна флора відрізняється виключно яскравим цвітінням. Сад начальника у ботанічному відношенні менш цікавий: там зустрічаються троянди, незабудки, братки, лобелії,

жимолость та інші, соціологічно мало відмінні один від одного сорти.

2. Флора залізнична виростає в садках обхідників колій. До неї відноситься проскурник, або мальва, соняшник, потім настурція, в'юнки троянди, жоржини, іноді також айстри. Як ми бачимо, це здебільшого рослини, що виглядають через огорожу, можливо з тією метою, щоб порадувати проїжджаючого машиніста... Дика залізнична флора росте на залізничних насипах, складається вона головним чином із язвенника, собачок, коров'яку, ромашки, медунки, богородициної травички і деяких інших залізничних видів.

3. Флора м'ясниківська росте у вітринах м'ясних лавок, серед вирізок, окороків, баранячих туш і ковбас. Охоплює невелику кількість видів, — в першу чергу, аукубу, аспарагус Шпренгера; з кактусових — цереус і ехінопсис. У ковбасників у квіткових горщиках зустрічається також араукарія, а іноді й первоцвіт.

4. Флора готельна налічує два олеандри біля входу і аспідістри на вікнах. Готелі, що відпускають так звані домашні обіди, мають на вікнах також цинерарії. У ресторанах ростуть навіть драцени, філодендрони, крупнолистна бегонія, строкаті колеуси, латанії, фікуси і взагалі та рослинність, яка в газетних замітках про бали іноді виразно позначається словами: "естрада потопала у пишній зелені тропічних рослин". В кафе добре приймаються тільки аспідістри. Зате на терасах кафе удосталь виростають лобелії, петунії, традесканції, а також лавр і плющ.

Наскільки мені відомо, ніякі рослини не щепляться у булочників, зброярів, в магазинах автомобілів і сільськогосподарських машин, у торговців залізними виробами, хутром, паперовими та канцелярськими товарами, капелюхами і у багатьох інших дрібних підприємців.

На вікнах установ або зовсім немає ніякої рослинності, або одні червоні та білі пеларгонії. Взагалі, характер конторської рослинності залежить від смаків і бажання або сторожа, або начальника установи. Крім того, вирішальну роль тут грає певна традиція: якщо смуга уздовж залізниць відрізняється пишною і строкатою рослинністю, поблизу поштових і телеграфних станцій не росте зовсім нічого; муніципальні установи багатші рослинністю за установи державні, а серед останніх податкові є справжньою пустелею.

Особливий ботанічний клас складає флора цвинтарна, а також, звісно, флора ювілейна, що вінчає гіпсовий бюст винуватця торжества: до неї відносяться олеандр, лавр, пальма і, у гіршому разі, аспідістра.

Що стосується флори віконної, то їх дві: бідна і багата. Яка у бідних, та, зазвичай, краща; крім того, у багатих, вона, як правило, гине, поки господарі на дачі.

Ми далеко не вичерпали всього ботанічного багатства різних зон рослинності. Було би бажано встановити, яка категорія людей культивує фуксії і яка — страстоцвіт; до якої професії належать любителі кактусів і т.п. Можливо, що існує — або виникне — особлива флора комуністична або флора народної партії. Багатства рослинного світу невичерпні: кожне ремесло, — та що я кажу, — навіть кожна з численних політичних партій могла б мати свою власну флору.

Фанатики кактусів

Я називаю їх сектантами; не через той запал, з яким вони доглядають за кактусами: цей образ дій можна назвати пристрастю, дивацтвом, манією. Але суть сектантства не в палкій діяльності, а у палкій вірі. Є любителі кактусів, віруючі в товчений мармур; є інші, що вірують у товчену цеглу; нарешті, треті, віруючі в деревне вугілля. Одні визнають поливання, тоді як інші його відкидають. Існують якісь якнайглибші таємниці Справжнього Кактусового Ґрунту, яких жоден любитель кактусів вам не видасть, хоч четвертуйте. Всі ці секти, організації, ордени, уоди, школи, ложі, так само як одиночні, дикі любителі кактусів або відлюдники, будуть вам присягатися, що тільки за допомогою свого Методу вони досягли таких чудових результатів.

— Бачите ось цей *Echinocactus Miriostigma*? Так я скажу вам по секрету: його не можна поливати, треба тільки обприскувати. Он як!

— Як так? — вигукне інший любитель. — Де це чувано, щоб *Echinocactus Miriostigma* раптом обприскувати? Щоб застудити йому верхівку? Ні, добродію. Якщо ви не хочете, щоб *Echinocactus* просто згнив, ви повинні зволожувати його тільки одним способом: раз на тиждень ставити його прямо в горщику у теплувату воду — 23,789° за Цельсієм. І він у вас ростиме, як капуста.

— Господи Боже! — сплескає руками третій кактусоман. — Послухайте тільки цього вбивцю! Якщо ви станете мочити квітковий горщик, добродію, він у вас покритється зеленою цвіллю, земля в ньому закисне, і ви сядете в калюжу, та у величезну. Крім того, у вашого *Echinocactus Miriostigma* почнеться загнивання коренів. Якщо ви не хочете, щоб у вас земля закисала, треба поливати її через день дистильованою водою, з таким розрахунком, щоб на кубічний сантиметр землі доводилося 0,111111 грамів води, рівно на півгра— дуса теплішої за повітря.

Тут все троє починають кричати одночасно, переконуючи один одного кулаками, зубами, копитами і кігтями. Але, як вже повелося, істину навіть у такий спосіб встановити не вдається.

Слід, проте, визнати, що таке запальне ставлення до кактусів цілком зрозуміле — хоча б тому, що вони таємничі. До таємничих рослин належать лілія, тирлич, золота папороть, дерево пізнання, взагалі всі первісні дерева, деякі гриби, мандрагора, ятришник, льодовикові квіти, отруйні і лікарські трави, латаття, мезембріантемум і кактуси. Троянда прекрасна, але не таємнича. В чому таємність полягає, не зумію вам пояснити: щоб цю таємність знайти і вшанувати, треба просто визнати її фактом.

Кактуси мають форму морського їжака, огірка, гарбуза, свічника, глека, квадратної шапочки священика, зміїного кубла; вони вкриті лускою, дієчка— ми, чуприною, кігтями, бородавками, багнетами, ятаганами і зірками; бувають приземкуваті і витягнуті вгору, ошетинені, як полк списоносців, колючі, як ескадрон з наставленими шаблями, тугі, одерев'яніли і зморщені, вкриті висипом, бородаті, похмурі, всіяні пеньками, як просіка, плетені, як кошик, схожі на пухлині, на звірів, на зброю. Це найбільш мужні з усіх рослин, що сіють сім'я роду свого і створених в день третій. ("Яку

я зробив дурість!" — вигукнув потім Господь, здивувавшись своєму творінню.)

Ви можете любити їх, але не торкайтесь безцеремонно, не цілуйте їх і не притискайте до грудей: вони не терплять фамільярності і якого б то не було панібратства. Вони тверді, як камінь, озброєні до зубів, повні рішучості не даватися в руки: проходи, блідолиций, бо стрілятиму! Колекція кактусів схожа на табір войовничих ельфів. Відрубайте будь-якому з цих воїнів голову або руку, з неї виросте новий, озброєний мечами і кинджалами боєць. Життя — битва.

Але бувають таємні періоди, коли цей норовистий упертюх і незайманець немовби впадає у забуття і мрійливість. Тоді з нього виривається серед піднятої зброї велика, сяюча, молитовно здійснота увись квітка. Це — велика милість, подія небувала, те, що трапляється, далеко не з кожним. Запевняю вас, материнська гордість — ніщо порівняно із зарозумілістю і пихою кактусовода, у якого зацвів кактус.

Викрадач кактусів

Зі збірки "Оповідання з другої кишені"

— Розкажу, — почав пан Кубат, — що зі мною сталося торік улітку.

Жив я тоді на дачі — знаєте самі, що це таке: ні води, ні лісу, ні риболовлі, ну просто нічого, зате там повно членів народної партії, є спілка квіткарів із дуже заповзятливим головою, фабрика перламутрових гудзиків і пошта, де сидить стара носата поштмейстерка; одне слово, так само, як усюди. Вже тижнів зо два я віддавався благодотворній цілющій дії тієї нічим не порушуваної нудоти, коли раптом до мене дійшло, що місцеві пліткарки і взагалі громадська думка перемивають мої кісточки. А оскільки листи мені приходили напрочуд старанно заклеєні, аж весь конверт на звороті блищав від гуміарабіку, то я сказав собі: "Ага, це хтось розпечатує мою кореспонденцію. Грім би побив ту бабегу поштмейстерку!" Бачте, кажуть, що на пошті примудряються розкрити будь-якого конверта.

"Стривай же", — сказав я собі, сів за стіл і заходивсь якнайкаліграфічнішим почерком писати: "Ах ти почваро поштова, пліткарко носата, стара мітло, хвостата відьмо, зміюко сварлива, пащекухо, бабо-яго..." і таке інше. І підписався: "З щирою повагою Ян Кубат". А знаєте, чеська мова дуже багата й точна: за одним заходом я висипав на той папір тридцять чотири таких вирази, що їх прямодушний і порядний чоловік може прикласти до кожної дами, не впадаючи у суб'єктивізм чи нав'язливість. Урешті я, задоволений, заклеїв листа, написав на конверті свою власну адресу, поїхав до найближчого міста й там укинув його до поштової скриньки.

Наступного дня біжу на пошту і з якнайлюб'язнішою усмішкою стромляю голову у віконечко.

— Пані поштмейстерко, — питаю, — чи нема для мене листа?

— Я на вас поскаржусь, хулігане! — засичала пані поштмейстерка з таким грізним видом, якого я ще не бачив.

— Що ви, пані поштмейстерко! — відказую співчутливо. — Невже прочитали щось неприємне?

А тоді все-таки виїхав звідти, від гріха подалі.

* * *

— Це дурниця, — критично зауважив пан Голан, старший садівник Гол— бенового саду. — Ваша хитрість була занадто проста. Ось я вам розкажу, як я наставив пастку на одного крадія кактусів. Розумієте, старий пан Голбен — завзятий аматор кактусів, його колекція, хоч вірте, хоч ні, варта не менш як триста тисяч, не рахуючи унікалів. Але старий схибився на тому, щоб його колекція була приступна для огляду всім. "Голане, — каже, — це благородне захоплення, його треба підтримувати в людях". А як на мене, то коли якийсь дрібний кактусовод побачить у нас, приміром, "золотого Грусона", що йому ціна тисяча двісті крон, то в нього тільки душа болітиме, що він такого не має. Ну, як уже старий так хоче — що вдієш. Але торік ми почали помічати, що в нас пропадають кактуси, і не оті показні, що кожен хоче мати, а найрід— кісніші екземпляри. То не стало "ехіноактуса Вісліценії", то "греснерії", а то ще однієї "віттії", привезеної прямо з Коста-Ріки, а потім — зовсім нового виду, що його прислав Фріг, далі — "мелокактуса Леопольдії", унікального екземпляра, якого в Європі не бачили вже більш як півсотні років, і нарешті пропав "пілокереус фімбріатус" із Сан-Домінго — перший екземпляр, що потрапив до Європи. Видно, крадій був неабиякий знавець!.. Ви не можете уявити, як шаленів старий Голбен.

— Пане Голбен, — кажу йому, — закрийте теплицю для відвідувачів, та й по всьому.

— Е, ні — розкричався старий. — Це благородне захоплення для всіх! Ви повинні спіймати того паршивого крадія; повиганяйте сторожів, найміть нових, повідомте поліцію, що завгодно!

А це нелегке діло: маючи тридцять тисяч вазонів, не поставиш над кожним сторожа. Ну, я все-таки найняв двох відставних дільничних інспекторів поліції, щоб пильнували там; і саме тоді в нас пропав "пілокереус фімбріа— тус", залишилася тільки ямка в піску. Тоді вже мені допекло, і я сам узявся ловити крадія.

Щоб ви знали, справжні кактусоводи — це щось ніби секта дервішів; по— моєму, в них у самих замість борід та вусів ростуть колючки та глохидії, такі вони фанатики. В нас є дві такі секти: "Спілка кактусоводів" і "Товариство кактусоводів"; чим вони одна від одної різняться, не знаю. Можливо, одні вірять, ніби кактуси наділені безсмертною душею, а другі лише складають тим кактусам криваві жертви; але хай там як є, а ті дві секти ненавидять одна одну й переслідують вогнем і мечем, на землі й у повітрі.

Тож я сховався до голів тих сект і цілком конфіденційно спитав у них, чи не можуть вони здогадатися, хто з іншої секти міг би красти Голбеніві кактуси. Коли я розповів, які саме екземпляри у нас пропали, вони з абсолютною певністю заявили, що їх не міг украсти жоден член ворожої секти, бо в тій секті, мовляв, самі нездари, нікчеми та невігласи, які зроду й не чули про "вісліце— нію" чи "греснерію", не кажучи вже про "пілокереуса фімбріатуса". Що ж до їхніх власних членів, то вони ручаться за їхню чесність і порядність; це люди, не здатні вкрасти нічого, хіба якийсь там кактус, але якби котрий із них і добув таку "вісліценію", то напевне показав би іншим, щоб вони вшанували її релігійним обрядом, а про щось таке їм, головам, нічого не відомо. А потім обидва ті достойні добродії повідомили мені, що крім їхніх двох офіційно визнаних чи

принаймні допущених сект існують ще дикі кактусоводи, і саме вони найстрашніші з усіх: це ті, котрі через запальну вдачу не змогли вжитися з поміркованими сектами або взагалі — віддаються всяким ересям та неподобствам. І саме ті дикі кактусоводи, мовляв, здатні на все.

Не досягши успіху в тих добродіїв, я заліз на один прегарний явір у нашому парку, всівся там і почав думати. Повірте мені, найкраще думається в гіллі якогось дерева: там ти якийсь ніби розкутий, гойдаєшся собі легенько і дивишся на все згори вниз, ніби з вищої точки зору. По-моєму, філософам слід би жити на деревах, як дятлам. І на тому яворі я придумав отакий план. Насамперед обійшов усіх знайомих садівників і питаю: "Хлопці, у вас не хиріють які-небудь кактуси? Старому Голбенові потрібні такі загнили для якихось дослідів". Отож зібрав я кілька сот хворих кактусів і вночі розтикав їх по всій Голбеновій колекції. Два дні мовчав, а на третій дав у всі газети таке оголошення:

"ВСЕСВІТНЬО ВІДОМА ГОЛБЕНОВА КОЛЕКЦІЯ ПІД ЗАГРОЗОЮ!

Як ми довідалися, велика частина унікальних оранжерей Голбена заражена новою, невідомою досі хворобою, занесеною, ймовірно, з Болівії. Хвороба вражає переважно кактуси, якийсь час протікає латентно, а потім виявляється загниванням коріння, шийки і тіла кактуса. Оскільки ця хвороба, як здається, дуже заразна й швидко поширюється досі не відкритими мікроспорами, Голбеніві оранжереї закрито для відвідувачів".

Днів за десять — протягом тих днів ми мушили ховатися, щоб нас не замучили кактусоводи — я послав у газети ще одне повідомлення:

"ЧИ ПОЩАСТИТЬ УРЯТУВАТИ ГОЛБЕНОВУ КОЛЕКЦІЮ?

Як ми довідалися, професор Макензі з К'ю визначив хворобу, що з'явилась у всесвітньо відомій колекції Голбена, як особливий тропічний грибок (*Malacorrhiza paraquayensis* Wild) й рекомендує оббризкувати уражені екземпляри тинктурою Гарвард-Лотсена. Спроби застосування цього препарату, широко проваджені в оранжереях Голбена, виявились вельми успішними. Тинктуру Гарвард-Лотсена можна придбати в нас у такій і такій крамниці".

Коли вийшла газета з цим оголошенням, у тій крамниці вже сидів таємний агент поліції, а я чатував коло телефону. Через дві години він подзвонив мені: "Пане Голан, ми вже його злапали!" А ще через десять хвилин я держав за комір якогось хирлячка й торсав його.

— Що ви, добродію! — протестував той чоловічок. — Чого ви мене термосите? Я прийшов тільки купити оту знамениту тинктуру Гарвард-Лотсена...

— Я знаю, — кажу йому, — одначе ніякої такої тинктури не існує, як не існує й ніякої нової хвороби, а ось ви ходили красти кактуси до Голбенових оранжерей, злодюго ви сякий-такий!

— Слава тобі, Господи! — вигукнув той чоловічок. — То ніякої хвороби нема? А я десять ночей не спав зі страху, що й решта моїх кактусів заразиться!

Заштовхав я його за комір до машини й поїхав з ним і з агентом до нього додому. Слухайте, такої колекції я ще не бачив: той чоловічок мав одну — однісіньку

кімнатинку в мансарді, на Височанах, деє так три на чотири метри, в кутку на підлозі укривало, столик та стілець, а решту займали кактуси; але які екземпляри, і в якому бездоганному стані, просто диво!

— Ну, то котрі він у вас поцупив? — питає агент, а я дивлюсь на того злодюжку, як він труситься та ковтає сльози.

— Та знаєте, — кажу агентові, — не таке воно все цінне, як ми гадали. Скажіть у себе у відділку, що цей добродій виніс у нас кактусів усього на п'ятдесят крон і що я з ним сам усе владнаю.

Коли агент пішов, я кажу йому:

— Ну, лебедику, насамперед спакуйте все, що ви від нас винесли.

Той хирлячок покліпав очима, бо йому вже сльози на очі наворачталися, й шепоче:

— Ласкавий пане, а не можна мені краще відсидіти за це?

— А дзуськи! — гримнув я на нього. — Спершу верніть накрадене!

Тоді він почав вибирати вазончик за вазончиком і відставляти набік. Вибрав десятків вісім — ми й гадки не мали, що в нас пропало аж стільки. Він, мабуть, багато років тягав ті кактуси. Задля певності я ще раз гримнув:

— Що? Оце все?

Отоді в нього справді бризнули сльози; він вибрав ще одну біленьку "делайтію" і одного "корнігера", поставив до решти й схлипнув:

— Їй-же богу, більше ваших нема.

— Це ми ще побачимо! — гримнув я. — А тепер признавайтесь, як ви могли все це винести.

— Ну, це було так, — белькоче він, а в нього аж борлак на шиї тіпається від хвилювання. — Я, я, бачте, перевдягався...

— У що? — кричу я.

Він зашарівся від збентеження й белькоче:

— В жіноче вбрання.

— Господи! — здивувався я, — А чого у жіноче?

— Ну... того, що на таку... підстаркувату жінку ніхто... не зверне уваги. А крім того, — додав він майже переможно, — кому це спаде на думку підозрювати жінку в такому! В жінок бувають усілякі пристрасті, але колекцій вони не збирали ніколи в світі! Ви коли бачили жінку, що мала б колекцію марок, або жуків, або стародруків, або ще чогось такого? Ніколи, добродію! Жінки не бувають такі скрупульозні і такі... такі фанатичні. Жінки жажливо тверезі, добродію! Ви знаєте, в цьому найбільша різниця між нами й ними: тільки ми, чоловіки, збираємо колекції.

Я так собі гадаю, що всесвіт — це лише колекція зірок; видно, є якийсь Бог-чоловік, він колекціонує світи, і тому їх так страшенно багато. Господи, якби-то я мав стільки місця та спроможності, як він! Ви знаєте, що я навіть придумую нові види кактусів? А вночі вони мені сняться; приміром, кактус із золотими волосинками й синіми, як у тирлича, квітками — я його назвав "ке— фалокереус німфа аура Рацек" — це, розумієте, моє прізвище, я звусь Рацек. Або "маміларія колубріна Рацек"; або "астрофітум

кеспітосум Рацек"; господи, тут є такі фантастичні можливості! Якби ви знали...

— Стривайте, — перебив я його. — А в чому ж ви те все виносили?

— Пробачте, за пазухою, — засоромився він. — Вони так приємно колються...

Ви знаєте, мені не стало духу забрати в нього ті рослини.

— Знаєте що, — кажу йому. — Я відвезу вас до старого пана Голбена, хай уже він сам вуха вам наскубе.

Людоньки, що там було, коли ті двоє зійшлися докупи! Цілу ніч не виходили з теплиці, поки обійшли тих тридцять шість тисяч вазонів.

— Голане, — каже мені хазяїн, — оце вперше я стрів людину, що знає ціну кактусам.

І не минуло й місяця, як старий пан Голбен зі слізьми й благословіннями вирядив того пана Рацека до Мексики розшукувати там кактуси; обидва непохитно вірили, що десь там росте "кефалокереус німфа аура Рацек".

Десь за рік ми одержали драматичну звістку, що пан Рацек загинув там прекрасною мученицькою смертю. Він знайшов у якихось індіанців їхній священний кактус Чікулі — а той Чікулі, треба вам знати, рідний брат самого Бога-отця, — і чи то не вклонився йому, чи то навіть украв його; одне слово, ті милі індіанці зв'язали нашого пана Рацека й посадили на "ехінокактус віснага Гукер", великий, як слон, і весь у колючках завдовжки з російські багнети, ото ж наш земляк скорився долі й віддав Богові душу. Отакий був кінець крадія кактусів.

Блакитна хризантема

Зі збірки "Оповідання з одної кишені"

— Ось я вам розповім, — сказав старий Фулінус, — як з'явилась на світі Клара. Я тоді впорядковував парк князя Ліхтенберга в Любенці. О, старий князь був неабиякий аматор садівництва: виписував з Англії, від Вейча, цілі дерева, а тюльпанів у Голландії закупив сімнадцять тисяч цибулин. Але це я так, між іншим. Отож якось у неділю йду я вулицею в Любенці й бачу, що назустріч іде Клара: то була місцева божевільна, повна дурепа; вона тинялась селом та радісно ігікала по-ослячому — ви не знаєте, чому ідіоти завжди такі веселі? Я вже звертав з дороги, щоб вона не полізла цілуватись, аж бачу в руках у неї букет: кріп та всякі польові бур'яни, а посеред того — Боже, я тоді вже встиг усяку всячину в житті побачити, але там мене мало грець не побив! Бідна недотепа мала в своєму букеті одну квітку помпонної хризантеми, і та квітка була блакитна! Блакитна, добродію! Приблизно така, як флокс Лафама; з ледь сизуватим, наче з шиферного каменю, відтінком, з атласно-рожевими краями, а всередині як кампанула турбіната, дуже повна, та це все ще нічого, а от кольору такого в індійської тривкої хризантеми ніхто ще не бачив. Кілька років тому я був у старого Вейча в Лондоні, то сер Джеймс похвалився переді мною, що в них торік зацвіла одна хризантема, привезена з Китаю, трохи лілувата, але взимку, на жаль, пропала. А тут ця горлата почвара несе в лапах хризантему, таку блакитну, як тільки можна мріяти. Отаке! Ну, Клара заревла радісно й тицькає мені свого букета. Я дав їй крону й показую на хризантему:

— Кларо, де ти взяла оце?

А вона в захваті кудкудакче та ірже, і більш нічого. Я кричу на неї, показую руками, та все дарма: притьмом лізе обніматись. Я до старого князя з тією дорогоцінною блакитною хризантемою:

— Ваша вельможносте, оця квітка росте десь тут в околиці, давайте розшукаємо.

Старий одразу звелів запрягати коней у карету, й сказав, що Клару візьмемо з собою. Але Клара тим часом десь зeszла. Ми шукали її, шукали, а тоді стали коло карети і з годину сипали лайкою — князь, бачте, служив колись у драгунах. Та ще не налаялись ми досхочу, як прибігла Клара з висолопленим язиком і тиче мені цілий букет щойно нарваних блакитних хризантем. Князь дає їй сто крон, а вона в сльози: бідолаха зроду не бачила такого папірця. Мусив я дати їй крону, щоб заспокоїлась. Вона почала танцювати й кричати, але ми посадили її на передок, показали на ті голубі хризантеми і торочимо їй: Кларо, веді нас!

Клара на передку вищить від радості — ви собі й уявити не можете, який шокований був високоповажний пан кучер, що мусив сидіти поряд неї. Крім того, коні щохвилини лякались її кувікання та скрекоту, одне слово, намучились ми дорогою. Проїхали так години з півтори, я й кажу:

— Ваша світлосте, ми вже кілометрів чотирнадцять проїхали.

— Дарма, — бурчить князь, — хоч би й сто.

— Але ж, — заперечую я, — Клара з цим другим букетом вернулася за годину. Те місце не може бути далі, як за три кілометри від Любенця.

— Кларо, — кричить князь і показує на ті блакитні хризантеми, — де вони ростуть? Де ти їх знайшла?

Клара знов розкудкудакалась і показує все вперед. Вона, мабуть, просто раділа, що їде каретою. Знаєте, я думав, що князь її приб'є; от хто вмів лютувати! З коней падає мило, Клара гигоче, князь лається в Христа-бога, кучер трохи не плаче від сорому, а я все міркую, як же розшукати блакитну хризантему.

— Ваша світлосте, — кажу, — так нічого не вийде. Треба шукати без Клари. Обведімо на карті циркулем коло радіусом три кілометри, розділимо його на сектори й обшукаємо оселю за оселею.

— Та що ви, — каже князь, — у радіусі трьох кілометрів від Любенця нема жодного парку!

— От і добре, — кажу. — В парку ви знайшли б дідька лисого, хіба що шукали б агератум або канну. Гляньте, ось на стеблині є трохи землі, це не гумус, а жовта глина, угноєна, найскорше, людськими фекаліями. Треба шукати такого місця, де багато голубів, бо пелюстки заляпані голуб'ячим послідом. А росте вона, певно, біля плоту з необкорованих ворин, бо ось у пазушці листка шматочок відлупленої ялинової кори. Так, це точний орієнтир.

— Який? — питає князь.

— Ну, такий, — відказую, — що треба шукати квітку біля кожної хати в околі трьох кілометрів. Розділимось на чотири групи: ви, я, ваш садівник і мій помічник Венцль, от

і все.

Ну а вранці Клара насамперед знову принесла мені букет блакитних хризантем. Потім я перешукав свій сектор, у кожному шинку пив тепле пиво, їв сирки й розпитував людей про блакитні хризантеми. Не питаєте мене, яку бігунку я мав після тих сирків; було жарко, як ото часом буває під кінець вересня, а я пхався до кожної хати й мусив вислуховувати всякі грубощі, бо люди думали, що я божевільний торговельний агент або якийсь інспектор. Але в одному я до вечора впевнився: блакитна хризантема в моєму секторі не росте. В інших трьох теж не знайшли нічого. Тільки Клара принесла новий букет наламаних блакитних хризантем.

Самі розумієте, князь — це вам неабихто; отож він скликав жандармів, кожному дав у руку квітку блакитної хризантеми й пообіцяв їм невідь-що, коли знайдуть, де вона росте. А жандарми, добродію, люди освічені, читають газети і таке інше, а крім того, знають кожний камінець в окрузі й мають великий вплив на людей. Так ось уявіть собі: того дня шестеро жандармів, і громадські сторожі, й сільські старости, і школярі, й учителі, та ще й ватага циганів облазили все в околі трьох кілометрів, обірвали все, що цвіло й знесли до замку. Йй-же богу, було там так, як на свято тіла господнього; але блакитної хризантеми, звичайно, жодної. За Кларою було наказано цілий день пильнувати; вночі вона втекла, а після півночі принесла цілий оберемок блакитних хризантем. Ми зразу наказали посадити її в цюпу, щоб вона не обірвала всіх, але що робити далі, не знали, йй-Богу, наче заворожено було: там же місцевість рівна, як долоня...

Погодьтеся, людина має право на грубощі, коли втрапить у дуже велику скруту або коли спіткає невдача; я це розумію. Проте коли князь, розлютившись, сказав, що я такий самий ідіот, як і Клара, то я відповів, що не дозволю якомусь старому кретинові так мене обзивати, і пішов прямо на станцію, й відтоді ноги моєї більше не було у тому Любенці.

Та коли вже сів у вагон, а потяг рушив, я, добродію, розплакався, наче малий хлопчик, що вже ніколи не побачу блакитної хризантеми й покидаю її назавше! Сиджу, плачу й дивлюсь у вікно, коли це біля колії мельк щось блакитне! Пане Чапек, це було потрясіння: я зірвався з лави, смикнув стоп-кран — та й сам не втямив, як і коли. Потяг шарпонуло, я впав на лавку навпроти й зламав собі пальця. Прибіг кондуктор, я белькочу йому, що забув щось у Лю— бенці. Довелось заплатити величезний штраф.

Лаючись, мов пастух, я пошкутильгав по колії назад до того блакитного. "Бовдуре, — картаю сам себе, — може, то просто осіння айстра чи ще яка погань, а ти викинув такі безбожні гроші!" Пройшов я з півкілометра, вже думаю, що це не могло бути так далеко, що я або проминув те блакитне, або ж воно приверзлося мені; раптом бачу — на невеличкому горбочку будиночок колійного обхідника, і з городу дивиться на мене поміж воринами оте блакитне. То були два кущі блакитних хризантем.

Кожна дитина знає, що росте на городі в таких обхідників. Крім капусти та гарбузів — хіба ще соняшник, кілька кущів троянд, рожі, красоля, ну, ще якась там жоржина. Тут не було й цього: сама картопля й квасоля, та кущ бузини — а в куточку оті дві

блакитні хризантеми.

— Дядьку, — кажу обхідникові через тин, — де ви взяли оті квітки?

— Оті блакитні? — перепитує старий: — Ет, zostалися ще від небіжчика Чермака, що був тут обхідником до мене. Але тут, по колії ходити не можна, пане. Онде табличка: "Ходити по колії заборонено". Чого ви тут шукаєте?

— Дядечку, — питаю, — а кудю ж до вас можна зайти?

— По колії, — відказує він. — Але нащо сюди кому ходити? І чого вам тут треба? Вимітайтесь звідси, дурню такий, тільки не по колії!

— То кудю ж мені вимітатись? — питаю.

— А мені байдуже, — розгнівався він, — тільки не по колії, і квіт!

Я тоді сів край колії, та й кажу:

— Слухайте, діду, продайте мені оті блакитні квітки.

— Не продам, — буркнув обхідник. — І чухрайте звідси. Тут не можна сидіти!

— Чому ні, — відказую. — Такої таблички я не бачу, що тут не можна сидіти. Ходити не можна, то я й не ходжу.

Обхідник сторопів і обмежився тим, що почав лаяти мене через тин. Але він, видно, був відлюдник, бо скоро покинув лаятись і замурмотів сам до себе. А за півгодини вийшов оглядати колію.

— То що, — зупинився наді мною, — ви підете звідси чи ні?

— Не можу, — відказую, — по колії ходити заборонено, а іншої дороги звідси нема.

Він на хвилю замислився. Потім сказав:

— Знаєте що? Як я зайду за отой укiс, тоді йдіть звідси по колії, я не бачитиму.

Я йому щиро подякував, а коли він зник за укосом — переліз через тин до городця і його ж таки лопатою викопав обидві блакитні хризантеми. Я їх украв, добродію. Я чесний чоловік і крав у житті всього сім разів; і щоразу то були квіти.

За годину я вже знову сидів у потязі й віз додому вкрадені блакитні хризантеми. Коли проїздив повз обхідників будиночок, старий стояв там з прапорцем у руці, лихий, як дідько. Я помахав йому капелюхом, але навряд чи він мене помітив.

Тепер ви розумієте: там була табличка з написом: "Ходити заборонено", а тому нікому — ні нам, ні жандармам, ні циганам, ні дітям — і на думку не спало піти туди шукати блакитні хризантеми. Таку силу, добродію, має табличка з заборною. Може, коло будиночків колійних обхідників росте блакитний первоцвіт, або дерево пізнання, або золота папороть, але ніхто їх не знайде, бо ходити по колії суворо заборонено, і квіт. Тільки дурна Клара пробралась туди, бо вона була ідіотка й не вміла читати.

Через те я й назвав блакитну помпонну хризантему "Кларою". І морочуся з нею вже п'ятнадцять років. Але, певне, занадто розніжив її добрим ґрунтом та вологою — адже той грубіян обхідник зовсім не поливав її, й земля там була як камінь; одне слово, навесні вона пускає пагони, влітку її нападає борошниста роса, а в серпні вона засихає. Подумайте лишень, я один у світі маю блакитну хризантему й не можу похвалитись нею перед людьми. Що ті "Бретань" та "Анастасія" — вони тільки трошки лілуваті; от "Клара", добродію, як зацвіте в мене колись "Клара", то про неї заговорить увесь світ.